III
M, 40.684
h

40684
40.864. Ш.М.Р.

ИВАН ЦАНКАР

ЗА КРСТОМ

НОВЕЛЕ

БИБЛИОТЕКА
ЈУГОСЛОВЕНСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ИВАН ЦАНКАР

ЗА КРСТОМ

Српски приредио и увод написао
ВЛАДИСЛАВ ФАБЈАНЧИЋ

Женева, 1917.
Издање и Штампа »Југословенске Културе«

DRŽAVNA
LICEJSKA KNJIŽNICA
v LJUBLJANI

0300187418

28. 5. 1919.
Podaril Dr. Glonar.

ИВАН ЦАНКАР.

Човек и писац.

На обрту двадесетога века појавила су се у Словеначкој два маркантна човека који су подигли високо ниво словеначке књижевности. У песми значи Отон Жупанчић врхунац модерне лирике, а у прози достигао је Иван Цанкар висине до којих се није још уздигло перо словеначког писца. Отон Жупанчић је, нарочито у својим првим песмама, песник снаге, мушке воље и здравља, песник слободе и вере; а и у његовим рефлексивним, филозофским и радничким песмама изражава се тај исти основни тон, ма да их често провејава дубока горчина и жучност. Жупанчић је песник химне нове генерације, која долази снажних руку и светлих очију, песник зидара и ковача словеначке будућности.

Сасвим је другојачији Иван Цанкар.

* * *

Иван Цанкар родом је из Врхнике, варошице која лежи на широком царском друму између Љубљане и Трста. Ово је место као закопано у дубодолини опкољеној са три стране високим смрековим шумама; само се с преда широм отвара очима изглед, тамо пут беле Љубљане, преко простране равни, преко сивих мочари, преко безбројних вијуга мутне Љубљанице. Кроз белу маглу, иснад сурих фабричких димњака диже се у даљини, као висока стрма пећина, сиви Љубљански Град. Над целим овим крајем лежи нека тешка туробна носталгија, која се као испарава из сивих мочари и из мрака црних борових и смрекових шума. И чини се да тамо иза шума и брда виси вечни мир, вечна досада, а на истоку, с оне стране Љубљане, одакле се сунце рађа, лежи светли широки свет, тамо је јасно чисто небо, тамо су широки хоризонти, тамо се ваљају златни таласи живота и богатства. Као огромна сфинга стрми у сињој даљини град, те се пораја у души болна тежња која тишти: из мочари и тмине пут сунца и ведрине! Из тих крајева је Цанкар, из тих крајева су већим делом његове новеле и цртице, његове приповетке, драме и сатире. Ту је дом свих оних његових болесних типова, свих оних које гони богатство и власт, свих оних небројених редова понижених и увређених, рођених у мочари и на „брегу сиромаха“, који из тамних дубина невоље чезну за сунцем, слободом и хлебом.

У тим крајевима и под таквим небом ступило је дете Цанкар у живот. Имам пред собом његове успомене из детињства, у којима је Цанкар описао своју прву младост, онако као што је ретко ко са тако дубоком истинитошћу и лепотом описао живот младе и сањалачке душе. Ту има красних одељака о његовим најранијим годинама, о његовој сестри Лини, о наивним детињским сновима и о разговорима деце у запећку у дугим зимским вечерима, о Цанкару министранту у жупној цркви, о Цанкару вртару и пастиру; о детету које је носило тешке нарамке дрва из дубоке шуме; о данима које је проживео у школи, његовом „најгорем непријатељу", о утисцима које је начинио на младу душу *први поглед и упознање смрти, о његовој мајци и оцу, о* непрекидној беди у којој су живели... Дубоке су ове странице и онај који зна да у раној младости избијају клице схватању и гледању на живот одраслог човека, тај ће наћи, ако чита Цанкареве успомене из детињства, прави психолошки увод у сва његова дела. Не могу стати овде четрнаест поглавља његових успомена „Мој живот", али крај последњег поглавља карактеристичан је за целу Цанкареву уметност, зато хоћу да му потражим овде мало места у уводу ка његовим делима:

„...Кад сам прегледао ова поглавља зачудио сам се не мало: Ко је то? Зар сам то одиста ја? Или је то само мој убоги Јуре, који је ишао по дрва у Блатни Дол? Да ли то није мој сироти Марко, који је носио тешки крст пред процесијом? Да није то *мој јадни идеалиста Петар Новљан из куће смрти? Ако су* се родила из мене сва ова несрећна, увек замишљена, прерано дорасла деца — зар није онда њихово лице моје властито и право лице? Чему још животопис?

Новелиста не може писати о свом животу. Ако нешто вреди, свака је његова новела комад њега самога, кап његове крви, потез на његовој слици. Објективне уметности нема и не може је бити, док год је уметност дело и дисање човека. Ко је уметник теше у камен од почетка до краја сам своје сопствено лице. И верно мисли да је истесао слику Венере или Мојсија. Али нареди му: „Истеши, уметниче, још своје лице!" — рука ће му дрхтати, слика неће бити истинита. Или ће бити сувише светла или сувише тамна, неће бити верна и никада не може бити. Зато не *може бити јер је човека страх пред самим собом. И овај је страх* првенствени извор сваке уметности. Уметник је оно дете које пева у шуми да не свисне од страха. Он не тражи себе — хтео би да побегне од себе самог.

И ако *би* човек имао ону снагу и оно срце да сам захвати у дубину свог бића — до дна не би достигао, јер дна нема. Провалија се отвара до провалије, бескрајa. Свака мисао је мушка из вечности, кћи и мајка легиона. Ако си је за нужду оковао у реч, окуј још и легионе! Иначе слика неће бити потпуна, и истина ће бити лаж.

Поштеним очима гледаш на свој живот, хтео би га прегледати и превозити до последње станице. Са страхом увидиш да нигде нема те последње станице, да се возиш у вечитом кругу. Исповедај се ма колико савесно и верно, увек ће ти у срцу

кључати горко пребацивање да си нешто силно важно заборавио казати; не само нешто важно него чак оно најважније, ону првенствену ствар због које си и био отишао исповеднику. И кад исповедиш још и овај грех, осетиш изнова да и то није био онај велики грех; као гора узрасте други за њим.

Напиши све по савести и вери, како си живео, шта си видео, шта си мислио и говорио један једини дан. Ако хоћеш да будеш тако искрен да не оборић очи пред самим собом, писаћеш до гроба само историју тог једног дана. И открићеш толико ужаса да ће људи прво каменовати тебе па онда један другога. И ако који остане, и тај ће свиснути од нечувених лепота које си му открио.

Такве и још теже мисли огорчале су ми ово дело, док ми нису на крају отргле перо из руке. Само ми је још нешто на срцу. Неко ми је рекао да пишем себи некролог, неко други ми је просто предбацио да певам себи славу још за живота. На некролог за сад још не мислим и нећу мислити све до оног дана кад ми буду огадиле женске и кад будем замрзео вино. А славу сам већ од увек радије певао другима но себи...“

* * *

Цанкарев доцнији живот који је он обећао описати на крају својих мемоара, али га до данас још није описао, изнећу само у најкраћим, спољашњим потезима; о унутарњем животу говоре сва његова дела, која су у ствари једна исцрпна аутобиографија.

Средњу је школу (реалку) свршио у Љубљани, а затим је отишао у Беч и у Трст. Пре неколико година коначно се вратио у Љубљану. Свуда где год је био, живео је искључиво од свог пера. Данас му је око четрдесет година. У политичком животу је социал-демократа и као такав био је чак и странкин посланички кандидат у једном сеоском изборном округу у Крањској. Он је присталица југословенске федеративне републике; ову је мисао исповедао јавно и гласно пред масама народа, па је због тога бачен у тамницу већ пре овог рата, а сада за време рата издржао је низ месеци као велеиздајник у подруму старе љубљанске тврђаве.

Цанкар се врло рано почео бавити књижевношћу; већ као средњошколац је преводио за подлистак „Словенца“ са руског и других језика да заради коју пару. А писао је већ и тада самосталне ствари, понајвише песме, све до год. 1899. Као песник припадао је литерарном кругу младих словеначких симболиста и новоромантичара као Мурн-Александров, Кете, Жупанчић, с којима је био у уским пријатељским везама. Године 1899., издао је своје песме у посдној збирци под насловом „Еротика“ уз велико гнушање клерикалних кругова. Љубљански бискуп Јеглић откупио је цело издање и спалио је све књиге. То је био пресудни моменат у Цанкаревом животу. Од тога времена, од нежног песника постаје оштар сатиричар, од сањалице лиричара дубоки истински писац људске мизерије, који је откривао сву друштвену трулеж, хипокризију и подлост. Цанкар сам пише овако о овом догађају у другом издању „Еротике“ год. 1902.:

„На Ускрс године хиљаду осамстотина деведесет и девете наложили су велику ватру и у њој су изгореле све моје песме, све написане и још не написане...“ (стр. 87.) „Какав је био тај живот у ком је мене погодило проклетство из Љубљане! Снови, сами снови!... У сновима био је мој истинити живот, а не онај што се вукао по баруштинама; тог сам се живота одрекао и не познајем га више, није био мој... Оног човека кога је погодило проклетство из Љубљане и који се скитао по улицама предграђа, сав блатњав и несрећан, оставио сам негде у некој задимљеној крчми. Тамо нека размишља о свом проклетству и нека гледа како ће изаћи на крај. Ја не одговарам за њега ако би се поштени људи окретали од њега“. (Стр. 89 и 90.)

„То су били снови у којима сам грешио. Али онај човек који је сањао те снове био је у целом свом делању најпоштенији, најневинији и најмирољубивији човек на свету, и није заслужио да се очи великих свештеника и фарисеја обрћу на њега: „Гледајте грешника!“ Невин је био и ишао је по магловитим улицама, болестан и сиромашан, тако сиромашан да ни грешити није могао... А моја се душа опијала у греху који је био врлина и лепота. Нашла је у њему ону утеху и онај мир, који може извирати само из чистог кладенца. Ко греши с душом невином и жељном лепоте, чини дело Богу угодно, и са сваким грехом ближи се савршенству, ближи се вечној лепоти, која је вечни грех. Ишао сам тим путем, али сам застао на по пута. Тешко мени што сам се предао моралу, непријатељу који гони човека од рођења. То је било од прилике у оно време кад су у Љубљани наложили ватру и кад су велики свештеници и фарисеји држали суд нада мном. У оно време отворио сам очи и снови су ишчезли и све око мене је било пусто и празно. Снови су ишчезли и угледао сам обичну и прљаву истину. Они стихови пуни сентименталности, мириса љубичице и месечевих зракова данас су ми тако туђи као да их је написао човек кога сам знао само из далека. Био је поверљив, невин и чист, сентименталност је била његова природа, а не само расположење једног трепутка. Тај је човек био још у неколико сличан оним сунчано чистима, у својој најискренијој суштини дионизијско веселим душама, као што их познајемо неколико у нашој жалосној историји и као што двоје њих живе у делима Кетеа и Мурна. Из далека био је сличан тим душама, али још на време одбацио је своју невиност и упрљао чистоту своје душе, која је већ тада била по мало замрљана. И као што је посуда сада разбијена, упрљана блатом и пуна горчине, тако је горчина све што долази из ње.

Угледао сам обичну и прљаву истину и, да се не би невина душа загушила у њој, прилагодио сам се приликама и темељито сам је пошкропио гнојницом. Није то било тешко, ако се помисли колико има гнојнице у около. И добро је било што сам тако учинио. Онај невини и чисти човек скитао се по свету, сав болестан и несрећан, и липсао би да се није прилагодио, као што је жалосно поскапало толико најлепших душа, још пре но што су и засијале у свој својој сунчаној чистоти. Али сад је пут јасно обележен: победоносним корацима у обичност, у смрадну свакидашњост...

Истина је да је остало на мојој души још неколико светлих места и, ма да се старам, не могу их замазати блатом — увек опет избију на светлост... Увек ми је још тешко кад помислим да ћу морати ставити поносну лепоту, која је моја власт, у службу угојених људи што заударају на пиво, и тешко ми је до смрти кад се сећам својих сентименталних стихова и часова који су их родили. Али то је шкодљива слабост — и последња светла места треба замрљати, ако хоћу да живим као и многи други људи којима је добро и који су у милости код Бога и код људи. Нема на свету одвратније ствари од кловна који се није још отресао свега поноса и последњих остатака сентименталности.

Тако би морало бити, али мисао је једно а друго је природа. Превише се моје срце напунило горчином, сумњом, мржњом и завишћу, те да могу певати чисто и јасно као божји славуј. Сувише тачно гледају моје разочаране, на пређавштину и свакидашњост привикнуте очи, те да бих могао још икада мирно сневати и замишљати над стварима ружичасти вео који је тешко искуство већ давно подигло. Сувише је све распукло и разлупано у мојој души да би могли гласови који долазе из ње бити потпуно чисти: чују се усред најлепше песме храпави дисакорди, усред лепе мелодије одјекне горак и злобан смех.

Али упркос свему томе ја сам још далеко од оне ледено хладне, злобне и подле мудрости која је власт искусних људи, удомаћених у блату и смраду. Ја мислим да нисам рођен за кловна. Кад бих се тако сасвим радо хтео укротити, када нигде више не видим ни смешности, ни глупости, ни пређавштине, кад бих хтео молити за извињење све оне људе, које сам на гадан начин ружио — те седнем и пишем, добрим људима на радост, а себи не на забаву, тада, пријатељи, расплакао бих се над самим собом, тако је жалосно моје лице. Одбацити морам перо — плот до неба је између мене и њих, и не би га прешао па да се пузам уз њега целог живота.

Тада упознам колико има још лепог и доброг у мени и да нисам заслужио рђав глас који иде испред мене ма где се макао. Тада видим да сам поштеног вагабунду, који је у мени, једва, за највећу нужду, преобукао у пристојно одело; али из паметног, мирољубивог човека гледа још увек — нарочито у лепим пролећним данима — весела и поносита првобитна природа, весела и поносита поред свег свога вагабундства и поред целог овог живота пуног невгода и горчине. Да, у лепим пролећним данима кад сија сунце, љубазном меком топлином, суши се и пуца фарисејска кора и светлост избија на дан. Лако је замазати је — и замазао сам је већ тако темељито — али угасити је није могуће; она је неугасива вечна луча."

* * *

Боље од сваког другог описа показују ови ретци, које је писао Цанкар сам о себи, онај преокрет који се извршио у његовој души и постао судбоносан и у његовом књижевном делању. Цанкареве песме отишле су у ватру, али је Цанкар преживео тај пожар и изишао је из њега као нов Феникс, па да и

он са своје стране запали код Словенаца ватру у којој треба да изгори све старо, труло, конвенционално, лицемерно. Он је као оштрим бичем ударио усред словеначког друштва. У својим књигама, којих има неколико десетина, разголитио је, ишибао је и скинуо маску свему ономе што је код Словенаца дотле нешто вредело. Велики свештеници и фарисеји, бирократија, велика господа у цилиндрима и елегантним кочијама, затим паланачка и сеоска господа, адвокати, учитељи, капелани, њифте и зеленаши изређали су се под његовим бичем, који је тукао немилосрдно и без либљења где год је пао. Сви пристојни људи или филистри гнушали су се због нечувеног поступка „бескућника" и „социјалисте" иоји је дошао да „корумпише словеначку омладину", да „упрља домовину и патриотске идеале". Подигла са права буна; све реакционарске масе и све патриотске установе приредиле су хајку против Цанкара. Ипак је победио Цанкар. Победио је оне који су били његови гониоци, победио је и учврстио се као силан друштвени сатиричар, као дубоки истински писац људске мизерије и покварености. Они исти људи, које је Цанкар шибао и газио, постали су његови највећи обожаваоци.

Мршав и блед, упалих образа, испијених али ватрених очију, с болно саркастичним посмехом, гледао је из ложе у љубљанском позоришту како га, одушевљено и као електризована поздравља и слави она иста љубљанска маса на коју је у исто време бацао најцрњу гнојницу. Његова драма „За народно благо" која је оптужба читавог словенахког друштва, доживела је такав аплауз као ни један други позоришни комад међу Словенцима пре тога.

А зашто? Зато јер је Цанкар велики уметник, а они цене уметност и ако говори истину; зато јер је ипак тај исти човек, који је написао „Домовино, ти си дроља", дао и једну од најлепших својих новела под насловом и са садржајем „Домовино, ти си као здравље". Јер је Цанкар ипак отаџбину више љубио него можда ма ко други, јер још нико није знао тако писати о зеленим словеначким бреговима, о дугим туробним словеначким цестама и њиховим уморним путницима, о сиромасима и истеранима; о старцима, који су ишли, протерани од куће где су служили целог свог живота, тражити правду у свету, од власти до власти, у сами царски Беч одакле их на крају, кањаве и исмејаване, доведу натраг са дугачког пута полицијска кола; о музикантима који с хармоником иду из краја у крај, подижући игру, смех и разврат широм словеначке домовине. Јер нико никада на овај начин није писао о словеначком небу и о тицама под њим, о тешкој носталгији замагљених словеначких река; јер нико није извукао из шумора јесенске кише, из белих јутарњих магла љубљанских улица таквих осећања да те запече у угловима очију, да ти у прсима жигне оштар бол; јер нико други није смео отићи на брег међу јектичаве, гладне и даровите, да донесе светлост у беду њихову, да их изведе на слободан ваздух. Јер нико као он није био пријатељ малих и слабих, сиромашних и болесних, пријатељ пролетараца радничких и интелектуалних, пријатељ свих оних које је социална неправда ивбацила на улицу. Јер нико као он није описао страхоте исељавања у немачке руд-

нике и Амарику; јер он је био песник рудника и фабрика, рударских предграђа, ниских собица испод крова, у којима умиру млади таленти.

Цанкару су предбацили да буди песимизам у младим срцима, да одузима веселье за рад и за живот младим људима. Али истина је да је Цанкар *извршио револуцију* у словеначком животу, у смислу оштре безобзирне аутокритике, да је згазио самохвалисавост и прецењивање друштвене вредности; он, велики уништавалац, отац је једне генерације позитивног рада. Он, велики бич за све власнике и власти, царске и земаљске, жандарме и судије, он, који је ценио слободу, апсолутну слободу, није лагао ни својим животом. Пред масом народа проповедао је своје идеје, проповедао је пропаст Аустрије, уједињење југословенских племена, јавно је позивао омладину да ради оно што су радили Мацини и Гарибалди: зато га је рат затекао у тамници заједно с гомилом других словеначких, југословенских родољуба, које је некада тако немилосрдно шибао, он сам највећи родољуб међу њима.

Цанкар је *најсилнија појава у новој словеначкој књижевности*, док је Жупанчић најфинија и најкристалнија. Родом из краја где се говори најчистији словеначки, развио је до врхунца словеначки језик, до највеће гипкости, до најтањих финеса, управо до перверзности.

У Цанкаревим новелама нећемо тражити славних подвига силних јунака, не треба тражити бучних, крупних, високо заснованих и широко разграђених догађаја. Али зато су његове новеле велике у једноставности материјала, у финоћи најтајнијих осећаја, у дубокој нагости лепоте и греха, у безобзирном немилосрђу са којим умиру и пропадају његови типови; а највећи је Цанкар у сликању природе и људи, у опажању психолошких процеса и у страшној искрености свог изражавања. Богатство и свеспособност његовог језика то је само њему омогућила. Цанкар је реалиста до крајности; он ставља пред нас живот онакав какав је: сиђушан и бедан, онај живот за који сам вели да се састоји из низа мизерије.

У Цанкару, дакле, не смемо тражити песника слатког и сентименталног, не смемо у њему тражити ни песника здравља, задовољства и оптимизма. Ко хоће таквог писца тај нек не чита Цанкара. Њега нека чита онај који саосећа са том непрегледном поворком људи без хлеба и сунца, онај који види и осећа сву страхоту људске беде. Нека га чита онај који је проучавао социјално питање само из теоретских књига: Цанкарева дела показаће му на сваком месту да је људском друштву потребно коренитог лечења.

Из живота којим је он сам живео, који је имао пред очима целог века, у Врхници, у Љубљани, у беди и трулежу Трста, у тамним и загушљивим улицама бечког Отакринга, из тога живота израсле су његове личности и њихове историје. Из оваквог материјала, из ове средине био је Цанкар у стању да створи, у низу својих новела, цртица, приповедака, сатира и драма, једну једину бесконачну, непрекидну и неизмерну друштвену трагедију. Ко има очи широко отворене, ко је колико толико загледао у смисао

и истину живота, тај је видео људску беду свуда и на сваком месту: тај ће такође видети да је Цанкар истински и велики уметник, јер је писао о истини и јер је писао... истину, у свој њеној наготи, трагици и мизерији...

Женева, августа 1917.

Владислав Фабјанчић.

Најважнија Цанкарева дела: *)

»Еротика« — песме г. 1902.;

»Виђете« — песме г. 1892.;

»Крст на Гори« — новела.

»Крпанова кобила« — сатире и новеле, г. 1907.

»Слуга Јернеј и његова правда« — новела, г. 1907.

»Бела Кризантема« — новеле.

»За Крстом« — новеле, г. 1909.;

»Воља и Моћ« — новеле.

»Јаков Руда« — драма, г. 1900.;

»Корупција у долини шентфлоријанској« — фарса, г. 1908.;

»Слуге« — сатира.

»Лепа Вида« — драма, г. 1910.

*) Нека Цанкарева дела преведена су на руски, чешки, немачки, пољски, шведски и фински.

ЗА КРСТОМ.

ЗА КРСТОМ.

Господ је трпљењем својим спасао свет. Тако се испунило наређење што је било од векова. Преко горе трпљења води пут у вечиту радост, преко горе смрти води пут у живот. Високо до неба уздигло се знамење и све уморне очи устремиле су на њ, час бола био је час сазнања. Таман стајао је крст на Голготи, јер иза њега све пространство пламтело је у зори раја.

Уздајте се чежњиве очи! Ни једна кап племените крви из чистог срца изливена није канула без користи. Корак који дрхће под крстом иде у сусрет радости.

Доћиће час кад ће погледати к небу закрвављене очи, кад ће ускликтати срце од превеликог бола.

„Elahi, Elahi, lama sabaktani!“

Тада ће се навршити час и двери ће се отворити!

* * *

Био је господњи дан; јарило је из узораних њива: трешње су цветале у врту и бресквe у винограду. На путу појавио се странац босоног и гологлав; обућен је био црвеним плаштем, који је падао до земље; рукави били су тако широки да му се рука разголитила до рамена, кад је заповедао облацима. Светла коса падала му на рамена, небески ореол у сунцу; у земљу је био упрт његов поглед. Пришло му је на сусрет дете малолетно, у рите обучено; на глави имало је нарамак дрва и плакало је.

„Куда ћеш, дете, и што плаћеш“?

„Уморан сам и гладан“, рече дете.

Странац се саже к њему и помилова га по лицу.

„Остави та дрва и пођи са мном!“

Дете збаци нарамак на пут, узе странца за руку и пође с њим. Његово мајушно лице није се осмехивало никад пре, сад се насмејало, његове плашљиве очи које се никада пре светлеле нису, сад су се светлеле.

И странац се обазре по пољу богато расцветаном и упита малишана.

„Чије је ово поље?“

„Господарево.“

„Ко га оре, ко га сеје и ко жање?“

„Ми оремо и сејемо, господар жање, његово је поље!“

Обазре се странац с дугим тихим погледом по свем пољу богато расцветаном; обазре се на десну страну и на леву; а у његовом погледу је био бол; и за погледом његовим усахнивале су се све биљке, и земља је била суха и неродна.

И ишли су даље.

Ишла им је на сусрет дуга поворка људи; у рукама су имали бошче и гледали су у земљу. Били су дубоко погурени, до појаса прашљиви. Људи и жене, старци и деца. И деца су ћутала и гледала у земљу.

„Куда ћете људи божји?“ запита странац.

Нису застали, нису главе усправили; и сви су запевали тужну песму ходочасника.

„У Америку, у обетовану земљу, тражити хлеба, земљу и отаџбину!“

Странац их погледа и пређе их погледом редом све; и како осетише његов поглед, свима се одједном обасјаше лица, која никада до сад нису била јасна и весела.

„Оставите бошче и хајдете са мном!“ рекао је странац.

И одмах сбацише сви бошче на пут и пођоше с њим.

Дошли су у село тако тамно и жалосно, као да га је и сам Бог заборавио. Дрвене колебе сламом покри-

вене висиле су на бреговима, и уморним очима гледале на поворку. На праговима су стајали људи тихи, погнути; црне бројанице звекетале су међу коштуњавим прстима.

„Поље не рађа хлеб, па нека нам камен буде наш део и наша молитва!“

„Оставите бројанице!“ рекао је странац. „И такође свете иконе окрените и проспите свету водицу из шкропионица и пођите са мном!“

Људи су бацили на пут бројанице, окренули зиду свете иконе, просули свету водицу и пошли су за њим.

Дуга је поворка била, дуго су ишли. И дођоше до велике црне куће са црним прозорима; чекићи су звонили, хујали су гвоздени точкови; црни дим извијао се к небу; није достизао до неба, већ се повраћао земљи као Каинова жртва.

„Ко живи у овој кући?“ запитао је странац.

И одговориште му.

„Они су у тој кући, који немају ни куће, ни земље, ни отаџбине. Њихов рад станује овде, а они сами живе у патњама!“

Странац је погледао и кућа се цела затресе. Отвориште се огромна врата; и излазили су из тамних тремова и из свих стаза, путева и коловоза; уморни беху и црни и тужни; али кад их је озарио његов поглед они се изненада истравиште, радост се засијала на њиховим лицима, ухватиште се за руке и ишли су за њим.

„Куда“? питала су уста. Срце је наслућивало куда.

Странац је ишао пред њима у дугом, црвеном плашту, његова светла коса таласала се у ветру.

Ишли су и дошли су на место, које Бог није благословио. Као у гроб било је уваљено; са свих страна зјапиле су у гроб високе црне пећине.

„Чије је ово место?“ питао је странац.

„Господарево“, одговорило је дете.

Окрену се странац, погледа жалосним очима десно и лево; а тада се изненада отвориле колебе плашљиво скривене под пећинама. И из колеба дошли су људи погурени и уморни, сила их је било, поцрнела је долина.

„Од куда људи божји?“ запитао их је странац.

„Испод земље“, одговорили су. „Црно злато копали под земљом; црно злато за господара, црни камен за себе!“

Странац их је погледао, одмахнуо главом, и пошли су за њим; очи су им гореле — сада већ у ликовању, не више у чежњи.

Ишли су и дуга је била поворка. Вила се с брда у брдо, из долине у долину. Под сенком црвеног плашта и светле уталасане косе, као чудом умирале су њиве, сушила се поља; долине су се дизале, брда су падала. Богатство из проклетства изникло враћало се у проклетство. Уз брдо су се пели, све навише; цео крај видео се јасно испод њих као на длану. Пред њима се светлео дуги црвени плашт, сјајна коса горела је у сунцу.

„Куда?“

Странац није одговорио.

Обзорје је све успламтело као у трећи сахат на Голготи; успламтео је на небу крст који се силним рукама ширио од истока до запада.

А странац је ступио на врх горе, сагао је главу и скрио лице; јер велика је била туга у срцу његовом.

„Не обзирите се назад у проклетство и трулеж, сви ви што сте чезнули за мном! Сви ви понижени и увређени, сви ви заробљени и притиснути — сада кад је наш дан певајте Осана и Алилуја! Из бичевања и распећа, из срамоте и патња изникао је наш дан, до неба подигао се наш крст — певајте му Осана и Алилуја!

Ишао је пред њима висок и леп у дугом црвеном плашту и сви су ишли за њим, сви понижени и увређени, сви сужњи и потиштени.

Ишли су у светао дан, док се дубоко иза њих над Содомом свила страшна ноћ, ноћ суда и пресуде.

Ишли су за њим победоносно и радујући се; они понижени, изгажени ишли су за њим којим је рекао:

„Царство божје је на вама!“

ЈАКОВЉЕВО ЗЛОЧИНСТВО.

Из оних крајева где сунце не сија пошао је Јаков да се обеси. Било је то у оно време када су мировале машине, када је прашина покривала силне точкове и када су хиљаде радника у сред бела дана лутале по прашљивим улицама предграђа.

У ходнику га је срео Иван кројач. Обоје су били туберкулозни, Иван и Јаков.

„Куда ћеш Јакове?“

„Да учиним свему крај!“

„Време је већ, време! Ја ћу, мислим, сутра, ако већ ноћас не свршим... Хтео бих још онај капут да довршим.“

„Због ога онда!“

„Због ога, и опрости ако сам ти што на жао учинио!“

Чак се ни погледали нису, нити су се руковали и Јаков је отишао.

Смркло се, улица је била жива. Јаков баци још једном поглед на суморне куће, сличне болницама и тамницама, на туберкулозна лица, на упале очи, и у срцу његовом била је мисао жалоснија од смрти.

„Колико вас има сада, браћо моја у Христу и по патњи, што идете са мном? Поворка иде, дуга, непрегледна поворка. Од истока се вије до запада црна поворка несрећних и понижених... Главе погнуте, темена посута пепелом, конопац им је око врата...“

И у тај последњи час, пало је Јакову на ум да је свет велики и пространи да има можда крајева, где се не ниже црна поворка, где сија сунце, где су очи веселе.

„Видећу те крајеве пре но што умрем, ићи ћу да се уверим, да ли заиста сија сунце... Та и злочинцу даду цигару пре но што га преваре за душу... И ја ћу да попушим цигару!“

И отишао је из опустелих улица и дошао на широки булевар. Светле су лампе гореле тамо, светла су била лица, очи су се смејале.

Јакову је дошло да се смеје.

„Гле... био сам гладан, молио сам хлеба и дали су ми камен, рибе сам молио и дали су ми змију, јаја сам молио и дали су ми шкорпију... А сада, пошто ћу ускоро бити сит за вечита времена, сада ми показују колач. Цео дуги живот пита се човек да ли има краја на овоме свету где сија сунце? Свуда тама, свуда непријатна тама. И кад се затварају очи, да уморне заспе, у једном засја сунце! Многе си године у тамници окован и жудиш за зеленим ливадама — и кад су ноге слабе, кад је тело болесно, жељно одмора, не слободе, одједном се отворе двери без потребе!“

Долазило је Јакову да се смеје, и он се насмејао на сав глас, те су се окренула к њему господска лица. Преда њ је ступио леп господин, у дугом црном капуту са црним шеширом на глави, на танким рукама светле рукавице. По зарумењелом лицу и мутно веселим очима познавало му се да је вечерао.

„По смеху сам те познао, Јакове! Тако си се смејао кад си био дете!“

Јаков се насмејао још гласније.

„Да знаш, лепи господине, пријатељу мој, како си мудру рекао смејао би се са мном заједно!... Ствар је на име у овоме, и ја ћу ти је истинито растумачити:

смејао сам се последњи пут пре петнаест година; управо петнаест година има, ни више ни мање... Лепа девојка кратких сукњица ишла је путем, погледала некуд у страну, спотакла се о свој сунцобран и пала — тада сам се насмејао да је одјекивало; девојка је стала преда ме са зарумењеним образима и сузним очима — ударила ми је хришћански шамар; пет година после тога била је моја жена; сад је туберкулозна и скоро ће умрети... Али шта бих данас.. да си ме срео јуче не би те познао, јуче се још нисам смејао. Данас ствар стоји друкчије. Данас се могу смејати, другоме сам предао своје бриге; једно дугме имам у џепу, а сутра даће Бог... Шта мислиш, куда да идем сад?"

„Чини ми се, Јакове, да си пијан!"

„Ни пијан нисам био већ петнаест година; ни од вина ни од ракије; али промисли мало и кажи онима који поричу вину вредност и част: не од вина, но због све муке био сам пијан сваке вечери. Само троје деце имам, али пошто су увек били гладни, пошто су стално плакали, видео сам их шестеро. Ни капи нисам окусио, али ми је играло пред очима и језик ми је био тежак; ни из далека нисам видео ракије па су ми се ноге заплетале... Због ом, пријатељу!"

„Куда ћеш?"

„Мрак је већ, журим се, јер гране нећу моћи видети!"

Господин га је ухватио за руку.

„Истину си рекао, Јакове, ништа ниси лагао, од многог зла си пијан не од вина; на глад заударaш не на ракију. А ја сам пијан од вина иначе те не бих познао и не бих те чак ословио у овој широкој улици, међу овим пристојним људима... Стани мало и чуј ме: Ако се збиља тако журиш да се обесиш, хајде мало са мном па ћеш отићи у вечност као што сват иде у ве-

селе свате. Без плача и уздаха, са смехом и играњем треба да пређе човек праг живота!“

Тако су они пошли и дошли у крчму лепшу од цркве.

„Пиј, Јакове!“

Јаков је пио. Његове мисли, дотле троме и уморне, одједном су се пробудиле, прогледале су и зачудиле се. Глава је била тешка, падала је столу, а мисли су одлетале као лептири, летеле далеко некуд.

„Лепо је било некад, пријатељу. Колико има од тада? Петнаест година чини ми се. Били смо момци без мисли и без будућности. Ти си отишао десно, ја лево; ти си стигао до црног капута, ја до црне кошуље; мене су упрегли у тешка кола, а ти си сео на њих... Ко би се тужио, зашто би жалио? Руда је само једна, само један бич; и смешно би било, ако би кочијаш теглио и касао, а коњ фијукао бичем... Душо драга, ти си кочијаш, а ја сам коњ коме су, под старе године, ноге отказале послушност!“

Само једну чашу вина је попио Јаков, а очи су му се избистриле и видео је даље и дубље но икад пре. Али оно што је видео било је тако чудновато немирно, кретало се и лелујало, потскакивало и падало, мењало се непрестано. Његов језик више није био тежак, али је говорио ужурбано и неспретно. Мисли нису биле довршене, реченице нису биле целе, већ у средини прекидане и замршене.

„Тако, дакле, пријатељу господски: пет година после тога била је моја жена! Лепа је била и волела ме је. Сада више није лепа а и не воли ме, чини ми се, више... зашто ме не воли, господине драги, то ћеш одмах увидети... Јеси ли већ био у оним крајевима где је некад био мој дом? Тешка магла пада тамо од неба па све до пута, све до земље; лица, тела просецају ову маглу, и магла продире под одело, упија се у лице,

продире до плућа, до крви, до мозга... И гле, од један пут су лица упала, очи леже у дубоким јамама, тело малакше, ноге клецају... Не иди тамо, ни лепих девојака нема тамо — прерано старе, прерано умиру. Шта би, дакле, ти тамо?... Млади смо још били кад смо се узели: седамнаест њој, двадесет мени. Венчали смо се у рано јутро, јер смо ишли пешке у цркву; ни шешира није имала ни сјајног одела. Позајмила је све од пријатељица: за ручком је пала кап црвеног вина на сукњу и зато смо платили две форинте; чини ми се, да је било много... После подне, после свадбе, ја сам ишао у фабрику, она је шила... Тако је, мој господски пријатељу, ишло десет година: ја сам одлазио у фабрику, а она је шила. Десет година... то је тако празна реч, као кад бих рекао, на пример, десет гутљаја вина... Теби су прошле и једва ти се познаје на брцима, и једва у мутном погледу очију. Теби су прошле као весео тренутак, а мени као једна непрекидна патња и ужас!"

Господин пријатељ је сипао; гледао је на туберкулозног кандидата за вешала радозналим, донекле зачуђеним погледом. Осврtао се по који пут на девојке, које су седеле за суседним столом, и није слушао нарочито пажљиво. Пријатни вински мирис легао му је на мисли, слатке беху и чежљиве.

„Чуј, лепи господине... или боље не слушај ме. Зар теби причам? Себи ја говорим. И осуђеник — злочинац не сме говорити последњег часа... но само са ћелавим исповедником; мени не треба исповедник... Лепи смо били обоје и млади и волели смо се; после десет година погледали смо један другом у лице: о Маро, Машо, Марушо, зар си ти то? Зар су то твоје светле очи? Зар је то твоје кадифено лице; зар су то твоје уснице?... О Јашо, Јакове, зар си ти то? Зар је то твоје весело лице, зар је то твој мушки смех? И Бог зна, обоје смо били тако болесни... И ако смо били

уморни и болни ипак нам се представио живот. И како нам се указао нестала је сва снага и са њом сва радост... Од један пут — као да се све порушило и преврнуло пред нама. И љубав — где је? И младост — где је? Другачијим очима смо се гледали. Другим гласом смо говорили, другим речима... Дешавало се раније да сам седео на поду и забављао се са својим малишаном кудраве косе — е, да си га видео, пријатељу! И он ће још некад — шта је правда, пријатељу? оперимо руке: и он ће још некад стићи на овај исти пут, којим данас идем ја! Ономад је заплакао одједном, спавао је мирно — па се уплашио, — отворио очи и заплакао... Шта ли је слутило тада, сироче кудраве косе?... Али сада се више не играм с њиме по поду, не љуљам га више на крилу. Замисли чуда: страх ме је од детета, страх ме је од његових очију, погледам на њ, стресем се и побегнем..."

„Али шта врага!..." зачудио се и наљутио се господин. „Зар су те отерали из фабрике? Пиј, пријатељу, и говори као хришћанин!"

„Отерали? Не, само су затворили врата, то је све! Сад идемо сваки својим путем, као што је Бог наредио! Колико их је отпутовало јуче? Седморо чини ми се: троје су се обесили, двоје су се утопили, један је убио жену, дете и себе — тај је био најсавеснији и најтемељитији, — последњи је, пак, отишао, опљачкао на другу богатог плашљивца и смејао се и пустио да га окују; овај је био паметан, врло паметан и досетљив: сад га неће отерати, сад му неће залупити врата пред носом!... Узрок: несрећна љубав! Кад би било по твоме сви су се ови повешали, подавили, поубијали децу и пљачкали по другу само због несрећне љубави; о тројици од седмеро њих чак се и писало: несрећна љубав, љубомора, ово и оно, овако и онако... Ја ти пак кажем, пријатељу, и кунем ти се: познавао сам човека, који је

био страстан пушач, и тај је отишао и скочио у воду само с тога, што ни на једним степеницама и ни у једном ходнику није више нашао ни најскромнији пикавац; али нисам никад чуо из честитих уста и не бих ни веровао, да се ко удавио због несрећне љубави... Ево, ја имам жену, и ако добро размислим и исповедим се без претварања, ја њу волим и ако је туберкулозна, досадна и мршава. Волем је и гледам је, ја осуђеник, како умире на моје очи. Једном је погледала на дете које је у куту грцало тихо, пригушено, као што грцају старци; и тада сам видео како је једна сенка прелетела преко њеног лица — и та сенка остала је и постајала је све тамнија. А ја, који је волим, њу Мару, нисам јој пришао и нисам је помиловао по њеном болном лицу, већ сам уздрхтао од љутине и дохватио шешир и отишао без речи. Тако сам учинио и данас, кад сам опазио на кревету њену мараму. На марами била је крв... Узео сам шешир и отишао сам без речи и нисам погледао ни њу ни малишана кудраве косе, ни на обе јадне девојчице, које ће једног дана бити продане на улици, душе невине, преварене већ у мајчиној утроби... И ја сам отишао — зар ово није несрећна љубав?"

Господину је било досадно, али нешто се кренуло у његовом срцу, као неко саучешће. Возао се некад по усамљеном окружном путу и чуо је залуталог пса како цичи од глади. Тако саучешће се појавило у срцу његовом.

„Пиј и једи!"

Јаков је гледао по столовима, опазио је велики жути колач.

„Шта је то тамо?"

„Колач... Зар ниси још никада... Донесите овамо...

Јаков је дохватио колач обема рукама као дете чинију.

„Шта мислиш?“ рекао је са подсмехом, „шта би коштао овај колач читав и округао, неначет, овакав какав је?“

„Пет форинти, мислим!“ одговорио је господин и исто се тако смешкао. „Скупе су у кафани такве ствари!“

Јаков је држао колач обгрљен и тихо се смешкао, а уснице су му дрхтале.

„Шта би казао мој кудрави малишан — кад би изненада спазио ово тамо на столу... Заплак'о би сиромах и не би се ни усудио да приђе... Носите га!... Колико си рекао? Пет форинти? Гле, пријатељу, ја сам вечерас пошао да тражим грану. И по свој прилици не бих пошао да сам имао у шаци форинту; па можда и само једну круну. Било би за вечеру, још и сутра за ручак — и шта се све још може догодити између вечере и ручка! Можда би дошао анђео с неба, — догађало се, књиге тако кажу! Или би можда дошао добар човек — зар нема више добрих људи на свету? Приче тако тврде! Или би се најзад догодило чудо, и продао бих између вечере и ручка и оно мало крви што је остало у мојим жилама.. Само једна једина форинта, не пет! А тамо ти лежи — иди узми! — пет форинти лежи тамо: Лепо печена кора, посута бадемом, лепа жута средина, пуна сухог грожђа!... Шта је то правда, пријатељу?“

Господин се осмехнуо, али његов осмех није био весео, ни пријатељски.

„Нисам ја правио правду ни законе!... Пријатељу, зар не знаш више шта сам ти рекао: ако ти се чини потребно да одеш у вечност, иди тамо као сват, не прави кисело лице и не причај жалосне приче! Веселе бих крајеве хтео да ти покажем, хајде са мном!“

И испили су и отишли су. Дошли су у велику дворану, чаробно осветљену. Сто корака била је дугачка, сто корака широка. Господско друштво — све бело и

сјајно шарено, седело је за застртим столовима, гледало са високих галерија преко позлаћених ограда. И дигла се завеса, засвирала весела музика, скривена под бином, а на позорници заиграле су девојке у кратким сукњицама, које су блештале као звезде, до рамена голих руку, дубоко разголићених груди, заносно лепе.

Они седоше и господин поручи скупоцено вино. Час одовуд, час одонуд окренуло се зачуђено лице на Јаковљев искрпљени капут, на његову прљаву кошуљу, на његово самоубилачко лице.

„Одкуда ти? Са које звезде?“

Кад је Јаков сипао дрхтала му је рука; кад је гледао игру љуљале су му се светиљке; кад је слушао није разумео гласове.

„Како ти се допада?“ смејао се господин.

„Где је ово? Где смо?“ муцао је Јаков.

И господин се смејао још гласније

„Зар још никад нисн био овде?“

Јаков га је само погледао мутним, тихо зачуђеним очима.

„Не пиј, Јакове, не пиј сувише, иначе нећеш видети гране!“ Господин се смејао и бивао је све расположенији.

„Види ову женску, Јакове, како ти се чини? Је ли туберкулозна или не?“

Дубоко деколтована, раскалашна и лепа жена прошла је крај њих; нудила је црвене каранфиле и раскошно жуто цвеће.

Јаков ју је гледао. Пола бојазни, пола гнушања било је у његовим очима.

„Колико кошта ова жена?“ замуца. Господин се грохотом насмејао.

„На грану мисли, Јакове, на грану, а не на женске!... Ово није пет форината као колач, драги мој, то је читаво имање! Ради годину дана и не једи ништа и

не пиј ништа, па ћеш моћи добити један пољубац са тих усана, које ти се сада тако презриво смеју!"

Јаков се нагао преко стола, гледао је убезекнуто и уплашено.

„Шта се догађа тамо?"

Раскалашна и лепа жена нудила је цвеће једном господину, који је био стар, ћелав, жут. Јаков је дохватио за раме господског пријатеља, погледао га и ставио кажипрст на уста.

„Колико?" питао је жути господин.

„Једну форинту!" насмејала се слатко гологруда госпођица.

Господин је ставио форинту на сто, узео је цвеће, ни помирисао га није.

„Једну форинту!" узвикнуо је Јаков.

„Не лудуј, зашто не би платио форинту?"

Јаков је искапио чашу у један гутљај и образи му се запрвенеше.

„Јеси ли разумео? Једна форинта! А знаш ли ти шта је то: једна форинта?"

„Већ си ми објаснио, Јакове! Гледај на позорницу!"

„Не... Онамо гледај, онамо гледај, шта се тамо догађа!"

Јаков се подигао са столице, ослонио се на сто обема рукама, лице му је било више упало но икада. Из дубоких дупља одсјајивале су очи.

Онај ћелави, жути господин узео је палцем и кажипрстом цвет од форинте, завитлао је два пут руком и цвет је одлетео преко дворане на ону страну, где је седела млада црномањаста девојка, у белој блузи са огромном фризуром, цвет је пао на под, наишао је келнер и згазио га.

„Злочинац! Злочинац!" дрекну Јаков и скочи.

„Злочинац!"

У истом тренутку већ је стао крај жутог господина, стегао га за врат обема коштуњавим рукама, тако да је господин исколачио очи и клонуо.

„Злочинче! Знаш ли шта је то? Знаш ли шта је једна форинта?“

На уста жутога господина удари пена, а образи му помодреше.

Господски пријатељ Јаковљев задрхта, обрте се, сакри и побеже. Затим су дошли и везали пијаног злочинца и отерали га; штаповима и сунцобранима су га тукли по чупавој глави и по погнутим плећима...

То је било Јаковљево злочинство.

КОВАЧ ДАМЈАН.

I.

Своја патња је као огледало у коме човек упозна патњу других. Ко се није патио до крви, остаје дете и није видео живота.

Некада, кад бејах још млад, дођох уреднику једног књижевног листа. Био је благ и љубазан човек, обучен у шарен огртач који му се спуштао до пета, пушио је из дуге луле и давао поуке неискусним људима.

„Облик је добар и обећава много!“ рекао је. „Али“, казао је, „прво је потребно да упознате живот! Учите драги мој, гледајте широко отвореним очима, упоређујте и упознавајте! Живот ће вам тек показати пут ка истинској великој уметности!“

Тако је рекао; ја, пак, нисам разумео његов савет за то што сам патио још пре но што сам дошао до сазнања. Сада, кад сам отворио очи и кад видим оно што сам осећао, сећам се са љубављу тога уредника; био је невино дете и није видео живота.

Пре неколико дана говорио сам у кафани с једним човеком сличним њему.

„Зашто“, рекао је, „зашто имаш на палети само оне тамне боје, од сиве до црне? Ти сликаш из места где ти је завичај. И твоје улице су прашњиве и уске, твоје куће су као тамнице и азили, твоји људи су бо-

лесни од рођења, туберкулозни, мрки и тихи, те их човек мимоиђе на путу. Ја сам био у тим крајевима и нисам видео ни таквих улица, ни таквих кућа, ни таквих људи! Ти имаш наочаре страшно замагљене, па не видиш веселих очију; имаш слух јако искварен, па не чујеш веселог смеха. А ја сам видео друкчије улице, друкчије куће, друкчије људе!"

Даље је рекао још:

„Патње су, о којима говориш, као црна неодољива и непроменљива судбина. Нигде нисам видео лица која би имала оно црно знамење на челу. Твоје око је као обајано; место да види целу слику, светлу и тамну, онакву каква је, оно види само њену хладну сенку. Дете видиш кад плаче; ако се смеје ти га не погледаш; заљубљеног човека видиш кад је у љубави изгубио сву своју крв; док је кликтао од радости ниси га познавао; старца, коме је био последњи дах у исти мах и последња патња, прекрстио си по челу, устима и прсима; а онога који је докончао у смеху ниси ни пошкропио! Тако си огрнуо брата свога у свој црни плашт и закликтао си: Ево човека!"

Ја сам био тужан и нисам знао како бих му одговорио. Сунце је било у њему, нека и остане у њему вечито! Нека никада не погледа у вечност, куд може да гледа само онај који је патио! Највише израсте оно дрво, које је изникло из суза...

Испричао сам му догађај, онако како је текао од почетка до краја.

II.

Ковач Дамјан се женио. Млад је био и јак, на радост очију. Родом је био из моравских крајева, по

језику и по ходу му се познавало. Чисте су биле његове очи, и када би се осмехнуо, био је као дете.

Једном, било је лепо и топло вече, враћао се из фабрике. Било му је пријатно. Надимала су му се прса ћухом поветарца с југа, и смејао се не знајући ни сам зашто. У том је срео девојку, какву још никад није видео.

Она је била малешна, танка и витка. Дамјан би је могао подићи једном једином руком. И лице јој је било мајушно и бело, а смеђе очи су јој се смејале и поздрављале. Дамјан застаде, засмејало му се у срцу, приђе јој хитро и ухвати је испод пазуха.

„Ко си?“ упита га она и уплаши се.

Он јој се саже и одговори јој неспретним језиком и неспретним гласом:

„Ја сам Дамјан, ковач, домом из моравских крајева, и волео бих ићи с тобом, да те испратим до врата, јер си лепа!“

Погледала му је у лице великим очима и осмехнула се.

„Па, хајде!“

Тако су, без дугих речи, склопили пријатељство за увек.

„Казао си ко си“, рекла је, „али ништа више не знам о теби!“

„Ја сам Дамјан, као што сам ти већ рекао, и ковач, а станујем у близини места где смо се срели. И тек што сам те спазио заволео сам те. А сада ми ти кажи, ко си, да бих био још радоснији!“

„Име ми је Штефка, отац ми је писмоноша, мајка ми је болесна; а ја идем у фабрику и везем рупце, знаш онакве што имају дугачке чипке; четири форинта зарађујем недељно!“

Дамјану је ударила крв у лице и било га је стид; јер он ју је волео.

„За четири форинти... Па какав је газда?“

„Зао човек!“

„Да ли ти је што рекао?“

Дамјану је дрхтао глас, а Штефка је ћутала и погледала у земљу. Обоје су ћутали дуго и тешко им је било на срцу.

И кад је престало ћутање, ухватише се за руке.

„Ништа се не бој!“ рекао је Дамјан. „Увек ћу ја бити уз тебе; кад буде потребе, само реци, и ја ћу те чути из далека.“

„Неће бити потребно,“ рекла је Штефка, „да те зовем! Само ћу се сетити тебе и никаква реч неће ми бити више ружна!“

Пошто су били већ пред вратима, они се вратише натраг.

„А сада ми кажи,„ рекао је Дамјан, „како ћемо и шта ћемо! Моје је мишљење да се одмах венчамо, направимо свадбу!“

„Нека буде како ти хоћеш; само је потребно да те покажем оцу и мајци!“

Тако су све до краја решили, те ни сами више нису знали о чему да разговарају; јер је срце било пуно љубави и лепих мисли.

Пред вратима су се опростили као да су се волели од постања света.

III.

Дамјан је дошао к њима и био је велики господин; сав у црноме, уљудан и очешљан.

Мајка је седела у стародревној наслоњачи, дубоко згурена, јастуцима затрпана и обрнула се на Дамјана отвореним, радозналим погледом.

„Неће још дуго“, помислио је Дамјан кад је угледао њено лице.

Отац га је поздравио веселим гласом и стискао му руку.

„Удара на ракију, несрећник!“ минуло је кроз Дамјанову главу. А Штефка је чула његову тиху мисао и зацрвенела се од стида и жалости. Дамјан је погледа с пуно љубави и осмехну се да би је утешио.

Изба је била сиромашно намештена; притајена туга била је исписана на зиду, а брига је седела у запећку. Тако се Дамјан осврtao и све је прегледао и промислио једним јединим погледом.

„Она пати како не би смело бити, кад би правда била другчија но што је! Отац, овај мршави пијаница замућена ока и црвена носа, не види ништа и не мисли ништа, тек можда нешто на своју службу, несрећник! Мајка је свикла на патње, можда их више и не осећа. Само она осећа, сав терет је на њеним плећима, на слабим, дечјим плећима. И још се смешка, сирото дете, носи крст, он јој засеца у раме, а она се смешка! Али ја ћу пренети твој крст на своја плећа, зато што сам јак — и ја ћу те спасти!“

Кад је све то тако углавио и разбистрио, био је добре воље, као после довршеног тешког посла. Штефка је кувала чај и донела хлеба с маслом. Дамјан је оцу образложио све потанко и по реду, одакле је, како зарађује хлеб, шта је смислио о венчању. Чинило му се да отац не слуша онако, како треба слушати важне речи; осмехнуо би се по кад-кад слатким осмехом и климнуо би главом вазда, кад баш не би било зашто да се клима. Одједном устаде и оде у кухињу; кад се вратио био је црвен у лицу и заударао је на ракију.

„Ослободићу је!“ помисли Дамјан и погледа је мрачно. „Још три недеље, па ћу је спасти... сваки дан њенога страдања, био би грех на моју душу!“

„Него, ви се журите, страшно вам се жури!“ осмехнуо се отац; а затим уздахну: „Како ћемо сада нас двоје старих и невољних, од свих напуштени? Празна ће бити кућа... пуста и празна!“

Наслонио је главу на руку, очи му се прелиле сузама. Дамјаном прострујa као неко гађење.

„Нису из срца, из ракије су те сузе... Чак ни не мисли на њу — од њених брига би хтео да живи, и још му се плаче!“

И по мајчиним образима лиле су сузе, али лице је остало бледо и мирно, без мисли.

Дамјану је било, као да је легло нешто пусто и сиво у његово срце: сва му се радост угасила. Кад се опростио био је силно утучен и пун дубоког милосрђа.

„Један једини сат — па сам већ једва дисао, као да је куга била у ваздуху. Она, мученица, још се смеши, носи крст и смеши се!“

Оно вече високо је порасла његова љубав и испреплела жилама његово срце.

IV.

Штефка је огрнула мараму и испратила га, јер је било лепо вече.

На степеницама, тек што су затворили врата, привила се уз њега, и он осети, претрнувши, како је затрептало од тихог плача цело њено мајушно тело. Подигао ју је као дете и није могао изустити ни речи.

„Сад си видео; дај ми руку, ако више не будеш дошао!“

„Волим те, јер сам видео!“

Али она је остала озбиљна цело то вече, ни при опроштају није се осмехнула; Дамјану се чинило да она сад говори дубљим гласом и спорије.

„Да ли верујеш у предсказања?“ питала је изненадно

„Ни у какве врадбине ја не верујем.“

„Не мислим ја на врадбине; већ мислим на оно предсказање које се јави у срцу, као да је сам Бог проговорио у тишини... Од једном се угаси сва радост, човек се ужасне и учини се очима да провиде даљину. Тако ми се догодило кад си ступио у собу. Сенка је минула преко твог чела... То је било предсказање.“

Дамјана је зазебло у срцу — и он сам осети предсказање...

„Страх ме је сада саму!“ рекла је Штефка. „Чим се опростиш од мене, чини ми се, све ово никад неће бити истина и да се више никада нећеш вратити! Та три недеље, то није дуго, прошле би као један час, кад неби било предсказања и зебње. Овако пак мислим да ће се време одједном зауставити и да неће доћи никада она недеља, и да ће она стајати тамо далеко као светла гора. Синоћ, кад сам дуго мислила на тебе, причинило ми се као да стојим на раскрсници: тамо је сасвим кратак пут, тамо су три недеље; белу кућу видим, која ме иза кестенова поздравља; али ја не одох тамо, већ се упутих као по божјој заповести дугим, стрмим путем, који је сама патња и који нема краја...“

Дамјан је ћутао; њему, јакоме, који никада није плакао, стегло се грло те није могао проговорити. И он сам био је љут па је ћутао.

„Ја знам да си сада жалостан због моје жалости. Али не замери: тако је пуно срце да сузе саме теку... И не би их могла сакупити па да их и у ведро хватам!“

Тада се Дамјан саже к њој. Ставио јој је обе тешке руке на рамена.

„Девојко моја, рекао сам ти, како те волим! И ништа ти нисам на зло учинио, па да ти је тешко због мене. Тужна си, јер ти је канула несвесно туга у срце,

као што пред зору падне месечина у собу. Учини да мине ова туга, да се угаси брзо, као месечина пред зору, дете моје! Више ћу те штитити него себе, више него себе ћу штитити нашу љубав! А ти се немој ништа бојати и ништа не мисли, подсмевај се свима предсказивањима! Само још три недеље и ништа више!"

Кад су се пред вратима опростили, погледа Штефка у небо, које је било посуто звездама и уздахну:

„Зашто су потребне све ове болне сузе... и све ове тешке бриге... и сва ова зебња? Небо је и тако само једно!"

Тако су се опростили они, жалосни обоје и због туге још тешње повезани, срце у срце, јаче но конопцем и железом.

V.

Удубљен у мисли био је Дамјан кад је ступио у своју собу и упалио свећу. Наврле су зле слутње као вуци из шуме.

„Није добро ако се човек жени с тужном мишљу, као што није добро ако уђе у цркву под теретом грехова. Нису то биле њене речи које су ме ражалостиле; из саме речи не рађа се туга. Она је већ била у мени, само је требало да је пробуде!"

Дошао је до овог сазнања и убеђења, па се уплашио своје властите свести.

„Ако је туга била у мени, од куд је дошла она, кад је изникла и из које груде? Од мајке није, никада нисам био тужан; ако сам био бијен, смејао сам се. Први пут сам је осетио вечерас: из љубави су настале брига и туга!"

И кад је то увидео, био је још тужнији и дубоко је опустио главу.

Брига је, пак, плодна њива; об ноћ она рађа сазнањем и искуством.

Свећа је горела, Дамјан је лежао на постељи, с рукама под тешком главом, и размишљао је.

„Како је све то и зашто? Тако сам живео двадесет и пет година, ишао сам напред онако како ме је вихор носио, нисам се осврtao никуд и никада нисам повио грбачу. Сад сам угледао ову светитељку, и као да сам угледао вечну светлост, па сам клонуо!... Сам сам био и весело сам звиждао; а сад, кад смо двоје, страх ме је!“

Чим је тако уздахнуо, скочио је са кревета и згрануо се од ужасног сазнања.

„Баш зато што смо двоје, баш зато ме је страх!“

Дугим корацима јурио је од врата до зида, да се тресла цела соба. Махао је рукама, као да је хтео ухватити онај ужас, погледати га јасно у лице, да би га упознао до дна, па да га савлада песницом.

„Зато јер смо двоје!... Један и један то су два — то већ више није тако у свету! Један и још један — то је брига; тако је то у свету! Размислимо добро шта ћемо утврдити и ставимо све онамо где му је место: ципеле пред врата, капут о клин! Будимо без страха; ако су привиђења у кући, морам им погледати у очи, да бих знао с ким имам посла!“

Тешко се завалио на кревет, подметнуо руке под главу и сабрао веће.

„Ту сте, ја вас поздрављам! Та ја сам вас наслућивао, још док вас нисам познавао!... Бринути се за себе — лака брига! Бринути се за друге — слатка брига! Шта кажете, — зар да у овим рукама нема више снаге, и зар, што су голе, не могу ископати њима закопано благо, за ово дете невино и благословено? Где је та сила која ће оковати ове руке, из гвожђа саливене?

Још је даље размишљао:

„Кад бих, рецимо, изгубио посао, Бог зна због

чега... идем на друго место! Али ако га не би било... кад га не би било на другом месту!"

Све његове мисли застале су одједаред као пред високим зидом и нису могле даље. Зато су кренуле на другу страну.

„Како је то? Ко је то учинио?... Овде су руке, рада достојне и жељне, овде глава, мислима широм отворена, овде срце пуно љубави... И зар све то да се одбаци! Лако би могло доћи до тога, било је већ тога, видео сам својим очима — ко је то удесио да је то тако?... Тамо се возе на венчање у небројеним лепим колима, сам сам их видео, и није их брига. Смеју се и ништа не мисле. Да ли их је створио Бог по своме подобију као нас, или их је створио по друкчијем? Да ли им је дао друкчији живот, друкчије мисли и друкчије бриге... Зашто је ономе који је слаб и невољан радост оно, што је бол мени који сам јак и оран?... Ни за себе не ради и не брине, а ни за њу; а возе се обоје и не хају ни за шта; ја се међутим бринем и за себе и за њу, радио бих за нас обоје; и сад, мене је страх; ко је тај што је то тако уредио?"

Размишљао је дуго; и кад је до краја промислио, био је толико жалостан, да су му се засузиле очи, први пут у животу.

VI.

У оно време долазио је у земљу црни ужас, страшнији од вампира и жеднији крви и младог живота. Појавио се на видику, таман и силан као судњи дан. Више ужаса је ишло пред њиме, више смрти за њим, него у време куге и глади.

Радници су били нагомилали и сувише богатства, и сад је оно лежало тамо, никоме на корист, и трунуло

је. Онима који су га били нагомилали, било је забрањено; они, којима није било забрањено, имали су га сами довољно и сувише.

Богатство лежи на гомиле — куда ће с радницима? На улицу с њима. И на улицу се излила црна војска.

То је био тај вампир који се појавио на обзору, и налегао на целу земљу, сисајући крв. Дуга је била ноћ. Кад се дигао, засићен крви, лежало је хиљадама исисаних лешева, и нико није хајао за њих...

Дамјанових другова било је тада у тој вароши тачно тридесет хиљада. Другова, наиме, који су сазнали најпре зачуђени, затим преплашени, на послетку бесни, да не само што немају имања, као што га никад нису ни имали, него да немају ни руку. По начину како су неспретно турали и држали руке у џеповима од панталона, познавало им се да на овако што нису навикли. Из почетка су у дугим поворкама ишли по улицама богаташких кућа вичући, и захтевали рада и хлеба. Властима су давали много посла, другима људима су сметали и досађивали. Најзад се и њима самима досадило. Нешто их је отишло у затвор, нешто их је било протерано, а неки су побегли у далеке крајеве. Бог нека им се тамо смилује! Највише их је, пак, било таквих, који су малаксали од свега тога зла и нису могли више на улицу. Нису полипсали од глади, наиме онако, као што је то већ обичај: за седам дана; јер има људи на свету који умиру од глади врло лагано, често по више година; то су јаке природе...

Дамјану је било као да су га ударили коцем по глави.

„Како то? Каква је то правда?"

Мислио је наиме: рад је себи присвојио право на мене, као што машина присваја на точкове и ремене;

дакле имам и ја право на рад, — зар ће се машина кретати без ремена и точкова?

И точак је стао и ремен с њиме; фабрике су се затвориле и црна војска се размилела по улицама.

Дуго је мислио Дамјан, а није могао разумети и схватити. Осетио је да се догодило нешто ужасно и нада све неправедно, а није могао погледати неправди право у лице да би је упознао и ословио. Није ишао са поворком која је отишла у господске улице, јер је био уморан од туге. Још уморнији је био од црних, нејасних слутња, које су му срце тешко притискале; чинило му се да је изненада погледао у други свет, који раније никада није видео.

„Чији сам ја роб? Ко је мој господар да ме може убити, а да га не окриве?...“

Ишао је по тамној улици погнуте главе, замишљен и мрк; једно га девојче срете и погледа му у лице; а Дамјан претрну, устрепта и прену се из заноса. Као у вртлогу завртеше се његове мисли посве другим правцем. Тамо где је стајао ослонио се на зид и није видео других људи; а образе му је подузео мраз.

„Како ћу јој рећи? Спаситељу, сад ми се смилуј, сад или никад, кад те први пут молим!“

Одједном је угледа; тако тачно, тако јасно ју је видео као да је ту пред њим. Видео је очи у које се уселио недокучни ужас. И ни слова није проговорио, све су му речи биле закључане у грлу; али је она опазила његово лице и побледела и сама.

Тако ју је јасно видео пред собом, тако је осетио њен ужас, да се зачуђен тргао кад га је неко лактом гурнуо. Био је то неки непознат човек, који се дотакао прстом шешира и прошао брзо даље крај њега. Брзим корацима се упутио Дамјан кући.

„Нећу јој казати... Сутра још не... Зашто бих јој и говорио? Можда ће ме Бог благословити, можда ће

ми се већ сутра отворити врата на другом месту; велика је варош и велики свет... нећу јој казати!"

Тако је одлучио у својој љубави; а његово срце било је до врха пуно туге.

VII.

Лутао је по вароши први дан, лутао је други дан и седам дана. Седми дан се пак десило да је добио арџијску службу која му је некад изгледала срамна; сагао је главу и захвалио је Богу, јер је био гладан.

Доцкан увече враћао се кући уморан, пун стида и туге. Као што се увек догађало, стао би на раскрсници, стајао дуго и размишљао; и као увек, широко би одмахнуо руком.

„Нећу ићи, нећу јој рећи ову жалост и срамоту, умрла би!"

Први дан одмахнуо је лако и без бриге је изговорио те речи. Али већ други дан је мислио: „Она ће ме чекати, обзираће се према вратима... До позне вечери ће ме чекати!" Трећи дан га је забридело у срцу и осетио је да се оптеретио тешким грехом. Најзад се удари песницом и писну пригушеним гласом као дете: „Шта ћу сад... како бих јој сада казао кад је доцкан!"

Чама је лежала на његовом срцу, тежа од свега зла и од све туге. Дубоко је осетио жељу за исповешћу, ону горку, највећу чежњу, како је није осетио раније никада. Страшније је било ово ћутање од њеног пребледелог лица. И кад није спавао, мислио је дрхћући: „Врелије су сада њене сузе, но што би биле кад бих клечао пред њом, да јој исповедим, како ме је ударио Бог!.."

„Вечерас ћу ићи!" реко је ујутру. Увече се предомислио, уплашио се и одмахнуо руком. „Сад сам

уморан, Бог сам нек зна шта бих говорио, чак бих можда и плакао!... Сутра ћу рано свратити до ње, брзо ћу отићи, казаћу јој једну реч, па ћу утећи!...“ Ни ујутро није ишао, ни у подне.

А кад му се срце до дна разболело од туге и од кајања, брзо се пришуњао у близину и погледао на прозор. Прозор је био светао.

„Не спава!“ помисли. И као врућ поток излише се сузе из срца, из све његове крви. „Ето седи сасвим сама, још увек можда гледа према вратима, блузу има још на себи, косе још сплетене, да би ме дочекала лепа...“

Опазио је сенку у прозору и склонио се у мрак. Тако је чекао седам вечери. Кад је осме вечери погледао на прозор, био је застрт и таман.

Прострујао га је страх, сам је осетио како му је ударила студен у лице. Нога је ступила према вратима, без наређења, као у сну; пред степеницама се међутим окренуо и вратио се у мрак.

„Она више не чека на мене!“ рекао је прво.

„Није се још вратила!“ рекао је затим.

„Оболела је!“ рекао је најзад и притиснуо обе песнице на слепе очи.

Чинило му се да је стајао и чекао до поноћи и дуже; а прозор је био таман. Тетурао се према кући као пијан, клецајући и лупајући ишао је по тамним дрвеним степеницама. Кад је отворио врата, удари га од темена до ногу и застаде као скамењен.

Свећа је горела на столу; на столици је седела Штефка.

VIII.

Дубоко погурена, седела је огрнута у мараму, на глави сламни шешир с црном траком, онако како је

дошла; само је свећу запалила, да је не буде страх у мраку и да би је он видео кад дође.

Кад је стао на праг, одмах је сазнао све, онако како је било: чекала је на њега од раног вечера, кад се још у соби назирала дремљива светлост; чекала је и није се макла, руке на коленима, глава погурена; а мирне очи биле су упрте на врата тако право, као што су сада уперене на њега.

„Дуго сам те чекала," проговорила је тихим гласом. Руке јој се овлаш помакоше на коленима. Очи су јој биле светлије и веће.

Кад ју је видео пред собом, плаху и јадну, осетио је у пуном болу свој тешки грех и било му је да се сруши пред њом. Али речи није имао да јој проговори.

Штефка је устала и загледала му се у лице, тамо је видела његову љубав и осмехнула се тако лако да то нико други не би опазио, до само његова застрашена љубав.

„Зашто писи дошао?"

Гласнији и мекши је био њен глас.

Узео ју је за рамена и спустио на столицу; он сам седе према њој. Одједном је био спокојан и сав му је страх ишчезао.

„Зато нисам дошао, Штефка, јер сам те волео. Увери се прво о томе и веруј!"

„Верујем ти!"

„Зато што верујеш, знам да ме волиш. — А сад ћу ти казати све по реду, без прикривања, и не плачи и не плаши се... Затворили су фабрику, све су нас изгурали на улицу, не хају више за наш рад. То је било пре седам дана. Сад сам слуга, слуга стоке. Ово је почетак пута; куд води видиш сама, та твоје су очи отворене! — Како оно рекосмо, за три недеље рекосмо? Сад рецимо за годину дана... годину дана рецимо!... Ево, то је то што ти нисам смео рећи; као разбојник

сам стајао под твојим прозором...“ рекао јој је и на мах се зачудио што је била потпуно мирна, што није плакала, што ни оком тренула није. Чак се осмехнула; а он је устрептао на њен осмех.

„Да ли се још сећаш, Дамјане, како смо говорили о предсказању? Ти ниси веровао, а ја сам веровала и био ме је страх... Сасвим је јасно закуцало онда предсказање на моје срце. И на твоје је срце закуцало, јер сам видела како си погнуо главу... Ето, све се догодило онако како се предсказало! Већ друге вечери ниси дошао к мени, а ја се нисам чудила што ниси дошао. Чекала сам те до поноћи, кад је улица била тиха и врата закључана, и знала сам да нећеш доћи. Исто сам тако знала да ме волиш. Кад друго вече ниси дошао, ни треће вече, и кад целе недеље ниси дошао, онда сам се уплашила, дрхтала сам, болесна од чежње за тобом. Онако исто као што си ти чезнуо — јер сам из даљине чула твоје рањено срце...“ Гледала му је право у лице, њен глас је био мекан и миран, а Дамјаном проструја као нека тиха, непозната зебња.

„Шта је то, како то, Штефка? Та ти ниси ни мало жалосна и ни мало не страхујеш — зар ни једне сузе није вредно и ни једног уздаха, што ћемо раставити руке, којима смо се држали већ тако чврсто? Три недеље — био је то само један корак; дуга година, једна дуга година и још више — то је поклоничка трновита стаза... Ако погледам на њу, клецају ми ноге те радије затварам очи. Затворимо, Штефка, обоје очи, како би се пре прешла ова трновита стаза!“

Она му је погледала у лице; њени образи били су сасвим бледи, а њене уснице су се осмехнуле.

„Та никада неће бити краја тој трновитој стази!“

Прискочио је к њој, дохватио је за обе руке и стиснуо је тако снажно, да је устала.

„Шта си то изустила сад? Згрешила си пред Богом и преда мном!“

Кад је устала, са својим танким рукама у његовим снажним, привила се сасвим уз њега. И говорила је тако тихо да су се њене уснице једва мицале и да ју је само његов страх разумео.

„Та није било теби послато предсказање, већ само мени... Не смеш ме више волети — ето, зато сам те чекала, да ти то кажем!“

Он је пустио њене руке и стајао је блед пред њом.

IX.

Дуго су ћутали обоје; било им је као да из оба срца расте болно сазнање. Штефка је оборила очи и дохватила за кваку.

„Пусти ме да идем!“

Дамјан је стао испред врата.

„Остани! Ја те волим а и ти си рекла да ме волиш. Све остало, ма шта било... све остало је неправда и ми смо невини. Ја сам казао; говори и ти да ти срце буде утешено!“

„Пусти ме да одем!“

У треперењу њеног гласа већ је био страх. Дамјан је уздрхтао јер се и сам уплашио.

„Сад не смеш одавде. Не смеш све док ми не кажеш! У моме срцу био је само бол, а у твоме је страх!“

Ухватио ју је чврсто обема рукама, посадио је на столицу и стао пред њу, велик и стасит; чим је видео њену зебњу био је понова јак и веровао је у своју снагу. Она је седела, погурена тела, руку скрштених у крилу; лице њено, мајушно и бело, није одавало само зебњу, већ је одавало и прикривен ужас.

„Исповеди ми све," рекао је, „последњи ти пут говорим сад, затим ћу чекати до поноћи, па и до јутра док не проговориш!"

Седели су дуго; обоје су гледали у под и обема је било тешко; мисао је ишла од срца к срцу и све је постајала тужнија...

Одједном она ускликну; из стиснутог грла извио се, сувише јак, сувише дуго у прсима притајен, храпав глас.

„То не смеш чути! То не смеш знати!"

Он је погледа мирно.

„Говори! Чекаћу... до поноћи, до зоре!"

Она задрхта као од јаког мраза, погледа га великим очима а уснице јој се осмехнуше тако чудно као на плач.

„Пригни се, Дамјане, сасвим близу к мени, да ти се исповедим тихо... И чим будеш чуо, Дамјане, заборави одмах и не казуј никоме. А онда ми отвори врата и само ми још пружи руку!"

Он се саже дубоко к њој, тако да га је у лице ударио студен њених образа. Шапутала је тако тихо да је једва осећао дах из њених уста; није разумео речи, али је јасно разумео сав ужас.

„Отац мој, несрећник..."

Тада је разумео историју несрећника од почетка до краја и дубоко је сагао главу.

Штефка је устала.

„Бог нека нам се смилује; а теби, Дамјане, нека буду сви његови благослови!"

Тада ју је подигао, онако исто као оно вече кад се поплашила од предсказања.

„Зар ти мислиш, дете без греха, да ћу те оставити саму баш сада, кад је твоја туга највећа? Тек се сада преточила крв из твога срца у моје — и ни један конопац не држи тако чврсто као патња! Тек си сада моја и никада те пустити нећу!"

Подигао ју је само и рекао јој је те речи само; а она је у плахим сновима, у тамној, полусвесној нади чекала на те речи, као што се осуђеник, који иде на посљедњи пут, нада на помиловање и на рај.

„Сада нема више суза, Штефка, и више нема туге!“

Погладио јој је косу низ чело, помиловао је по образу.

„Други су учинили грех према нама, ми згрешили нисмо! Шта је криво дрво ако га сломије вихор, и шта је лист крив ако га однесе ветар? Тако је било и с нама. Па ако нас још теже погоди казна божја, погледаћемо се лице у лице и волећемо се. И ако бисмо најзад обоје... ако бисмо обоје, о Штефка, морали умрети од тешке судбе — у очи би се погледали и волели се!“

Тако је говорио Дамјан, ковач, јер је његово срце било пуно милосрђа.

X.

Миловао ју је десницом по мекој коси, у левици је држао њену танку десну руку. Она је затворила очи, дубоко на образима лежале су њене тамне трепавице; била је уморна.

„Јеси ли још крај мене?“ питала је као у сну.

„До века; спавај без снова!“

„Не спавам!“ рекла је тихо и није отворила очи. „Само бих још један минут хтела, или, ако Бог дозволи, чак и два минута да буде овако... а затим ћемо се растати као што смо се и срели...“

„Грешне су то речи, Штефка; никада те нећу напустити! Зато што си жалосна дошла к мени, ја те више волим него што сам те волио док си се смешкала; још јаче воли мајка болесно дете — у трпљењу она

упозна љубав. И твој крст узећу ја на своја плећа, јер су јача од твојих!"

Она се подигла на лактовима и погледала га је великим очима.

„Мој крст? Не кушај Бога... сам би се на смрт осудио!"

„Ако си осуђена ти, треба и ја да се осудим. Ма где да води пут — ми ћемо ићи руку под руку!... Не дижи се, Штефка, одмори се још, јер си уморна од жалости!... Обе ми руке дај — како су хладне ове сироте руке! — затвори очи и слушај. Сад нам је обема било тешко, твоја се туга потоком прелила у моје срце. Али треба да утремо ове сузе, да промислимо бистро све до краја, јер је време кратко. Није паметно да плачеш због оца и да му пребацујеш; он ће пред Богом избрисати свој грех, а пред људима не може, као што се изговорена реч никада више не враћа на језик. Сузама не ћемо испрати мрљу. Уздасима не ћемо је одухнути. Само једно може бити!"

Широким погледом загледала му се у лице; а у погледу није било наде, била је зебња.

За часак је Дамјан умукнуо и погледао у под. Говорио је за тим полако и тихо.

„Само једно може бити! Треба нам тих триста форинти — морамо их наћи..., да спасемо оца, да их вратимо место њега, па макар их ископали из земље. И пошто их морамо имати, ми ћемо их наћи... ма где било... Још ову недељу, велиш, имамо времена? То је доста... неће га терати и судити му, сиромаху грешнику!"

Она нагло устаде и загрли га око врата.

„Не, Дамјане! Што си сада рекао, мисли да ниси изговорио! И он је сиромах рекао: ма где, и узео је... Не говори тако, Дамјане, страх ме је!... Ево, пресудио си сам: ми нисмо криви, ми нисмо згрешили... О, Да-

мјане, нека буде наш део само трпљење, не треба нам још кривице и греха!"

Дамјан је устукнуо.

„Бог нек ми се смилује, Штефка: ја те не разумем, јер нећу да те разумем! Зар ти се није сада увукла у душу мисао, која је самртни грех над мојом љубављу?"

У њеним очима биле су сузе.

„Рекао си: ма где... Да спасеш оца грешника, да вратиш за њега — ма где! То што си рекао, био је самртни грех пред мојом љубављу! Кад си проговорио, закуцало је предсказање на моје срце; зато сам се престрашила!"

„Узнемирена си, пуна си тешких снова; недељу дана патње и туге — довољно је било за тебе! Зато видиш авети које будне очи не виде, чујеш речи које нико није рекао. Штефка, пробуди се, и друкчије ћеш гледати!"

Узе је за руку.

„Пођимо сада; загушљив је ваздух у овој уској соби; он пада тако тешко на срце да је бол још већи. А напољу је лепо вече. Кад будеш погледала у небо и будеш гледала звезде, све ће ти бити лако и смејаћеш се аветима!"

Она се није осмехнула; сагла је главу и ишла је с њиме без противљења.

XI.

Топли вечерњи ваздух запухнуо им је у лица и уздахнули су обоје дубоко. Било им је тако као да су дошли из цркве, са исповести. Улице су биле све тихе и тамне. Сиви облак који је до касног вечера висио над вароши, већ се растворио и јасно је сијало небо.

Ишли су лагано улицом, тихим корацима, и држали се за руке; гледали су у звезде, које су се светло плавиле над свим овим великим болом, и дуго су ћутали.

Кад су дошли до њене куће, погледали су се у очи.

„Лепо је вече," рекла је она, „опростимо се ове вечери. Тако ће бити за увек лепа успомена и за тебе и за мене, и са слатком мишљу гледаћемо некад на ово лепо вече!..."

„Заиста је лепо вече," рекао је он, „и овог лепог вечера склопимо везу за увек. Није тако јака твоја зебња а и нема снаге на свету која би могла да те извије из мојих руку! Сада је скопчано и повезано — нек дође шта хоће!"

Зазвонила је на вратима.

„Хајде, Штефка, затвори очи и спавај у слатком миру. Јер више нема ни бриге ни туге! Мисли да је било и да више ничега нема; мисли да ти се сневало о ужасу и тузи — а ти си отворила очи, и светао ти се дан засмејао у лице!"

Тешки кораци су стругали по ходнику, као да се приближавао у папучама дебео човек. Туробна вратарка откључала је врата; у руци је држала свећу и поздравила је зловољно.

„Иди сад!" рекла је Штефка.

Дамјан јој је из близа погледао у лице, у очи, и видио је до срца. Ступио је за њом у ходник; врата су се закључала за њима.

„Све док тако гледају твоје очи, и док је такво твоје лице, ја те не ћу пустити саму!"

Ишао је за њом преко степеница и ушао с њоме у собу.

Ступио је у собу, стао је испред врата, забезекнут и осрамоћен; није видео чак ни њене уплашене очи које су молиле.

Соба је била скоро празна; један једини кревет

стајао је крај зида, није било ни стола ни столица, ни огледала, ни слика. На кревету затрпана у јастуке лежала је мајка, ситна и згурена, сам костур са тупим, упиљеним очима. На ниској клупици крај узглавља седео је отац; поспане и влажне су биле његове очи, уснице су се кривиле на плач; видело се да је био пијан.

„Иди... не замери... пружи ми још једном руку!“ молила је Штефка.

Од једаред је отац устао, цело му се лице зацрвенело.

„Дамјане, зете мој, драги мој! Та ја сам знао да ћеш доћи, говорио сам увек — и ето дошао си! Ево ти руке, ево деснице! Ова глупава Штефка вели — шта бих са њом, па дете је она! — вели да више никада нећеш доћи, да те је стид. Од чега стид? Зар од несреће да те је стид? Ти не би био поштен човек, и ја бих ти наредио: Дамјане, ти зато што ниси поштен човек, не дотичи се детета! Али сам ја потајно знао ко си ти!... Зашто ми не пружаш руку кад ти ја нудим своју?“

Као прикован стајао је Дамјан, погледа мрког, руку опуштених.

„Шта сте учинили?“ упита он. Његов је глас био таман и заповеднички.

Отац се тргао корак уназад; одједном је постао мален, уплашен и дрхтао је.

„Ја нисам... Ја нисам... Шта ћу?... Божја је воља била... Божја ме је рука ударила... Нека се Бог смилује мени грешноме!“

Студене, танке руке милујући су дотакле Дамјанове.

„Смилуј се!“

Погледао је тамним оком на њу, која је стајала малена и танка пред њим; погледао је на оца, који је згурен сав трептао, као да се бојао удараца.

„Коме да се смилујем?“ проговори Дамјан тихо. „Божји је посао опраштање, а не мој! Нисам судија и

нисам дошао да судим! Ја те волим и мој је задатак да те заштитим од свега зла... Недељу дана си трпела, трпи још једну недељу; мајушна си, али је твоје срце јако. Кад ти у овој страхоти буде зло, затвори очи и помисли како ће нам једном бити лепо и добро!"

„За тебе ме је страх, твоје се велике љубави бојим!"

Очево се лице одједном разведрило.

„Тако се говори, Дамјане, као што си сада говорио! Зашто би човек оборио главу ако га задеси несрећа? Што је било, било — само весело напред у будућност!... А ово слини, плаче и пада у несвест... шта је измислила? Ево, окрени се по соби — све празно! Као да су у поноћ наишли разбојници! У својој тврдоглавости све је продала, све однела... Ко би што дао за сву ту старудију? Ни себи није помогла, ни мени, нити икоме другом. Спавати, а спавати — морамо на поду, као путници! Зар то доликује, питам те ја, Дамјане?... Да ми бар да штогод, али она је све стегла, сакрила!... Што гледаш тако љутито, Дамјане? Та баш ништа рђаво нисам рекао, никоме ништа не пребацујем! Она је добро дете, Бог ми је сведок, нема јој равне на свету!"

Дамјан је одмахнуо руком, није му погледао ни у лице.

„Учините тако како она наређује... Не мичите се из куће, стрпите се... Доћи ћу кроз недељу дана!"

„Знао сам ја то... о, Дамјане... увек сам потајно знао да си ти наш спас и наша помоћ!"

Дамјан је пружио Штефки обе руке.

„Тако учини, Штефка, како сам ти рекао. Стрпи се недељу дана и не допусти да те савлада туга!"

Окренуо се брзо и отишао. Штефка је стајала са светиљком на степеницама и гледала је за њим док није ступио у ходник.

Кад му је натмурена вратарка отварала врата, погледала га је непријатељским погледом.

„Службу је пропио, затим столице и ормане, сад ће и кћер и своју душу.“

И залупила је врата за њим.

XII.

Једва је Дамјан ступио на улицу, и већ је застао обазирући се око себе, као да се пробудио из дубоког пијанства.“

„Човече божји — па где ћеш, куда ћеш? Рекао сам, — а промислио нисам!“

Страх му је свом тежином улетео у срце, погнуо му је леђа, као да се кућа срушила на њега. Од срџбе и презрења насмејао се сам себи.

„Обећао сам много... заиста, лепо је обећати, нарочито је то пријатно кад ништа не стаје! О, одмахнем дугом руком, обећам вам све што вам треба... и велик стојим пред вама, високо поштован, спаситељ, добротвор, послан од самог Бога... лупеж, пфуј!“

Ишао је даље, сасвим у туђе крајеве, ишао је тако брзо да се сав загрејао.

„Леп сам терет натоварио, заиста! Зар нисам могао узети ово дете обема рукама... па побећи даље... шта ме се тиче свет и све друго!... Живели би, та ја сам јак... и због ње бих био девет пута јачи!... Али не... Дамјан је племенит човек, Дамјан је свемогућ човек, Дамјан ће све учинити, све гладне нахранити, све жедне напојити, све пијанице ће извући из блата... Како? Бог зна како! Вреће дуката са неба, па ће све бити!“

Зловољан и жалостан је јурио по улицама; и кад се обазрео, био је далеко ван вароши; на истоку изнад

маглених брежуљака, светлуцала је рана зора. Ударио се песницом по челу, избацио клетву и пошао пут куће...

То је било у ноћи од суботе до недеље.

Још је јасније упознао Дамјан истину, пошто је преспавао све своје немирне мисли и пошто су му се оне вратиле светлога дана сасвим друкчијим лицем. Досад зебња и бол, да је срце трпело и у патњи једва упола разумело — сада несумњива тешка брига. Црно и страшно је било брдо из даљине — из близа стрме пећине, тако да се корак зауставио већ у подножју.

„Обећао сам... по правди и по савести сам обећао... Одрпани путник да је прошао и да ју је видео, па да јој је загледао у срце — и он би јој обећао исто тако као што сам и ја учинио! Истину је говорила: на смрт сам се осудио! Али пресуда је била изречена и потписана по правди: пред људима сам крив — али не пред њом и не пред Богом!“

Тако је мислио у недељу.

У понедељак у вече састао се у крчми са својим другом у несрећи, с једним од оних тридесет хиљада. Разложио му је своју ствар.

„Триста форинта дакле... Само три стотине форинта...“

Друг се насмеја на сав глас.

„Само триста, дакле? Ништа више? Ни једне паре више?“

И смејао се тако весело као да је чуо одличну доскочицу.

Дамјан се чудио.

„Зар сам ти рекао нешто масно? Ствар није тако весела... Али, гле, па зашто да их не могу наћи, тих триста форинта? Свет је тако богат... то би била једва једна трунчица од читавог тога богатства, нигде се не би ни познавала, нико је не би приметио; а ја бих том трунчицом спасао човека и душу!“

Друг се ослонио лактовима о сто.

„Да те не познајем, Дамјане, мислио бих да си полудео... Јеси ли ти то, Дамјане, којешта говорио или је било озбиљно?“

„Није ми вечерас до шале, већ давно ми није до тога! Озбиљно сам говорио, као још никада до сада!“

„Дакле, ти си ипак полудео!“ узвикнуо је друг. „Кажи то на улици што си мени рекао, па ће те везати и отерати у затвор!“

Дамјан га погледа.

„Ипак ћу их добити, зато јер их морам добити!“

Друг му се исто тако одједном сав уозбиљио; и дуго је ћутао; онда је погледао Дамјана испод очију, неповерљиво и сумњиво, и проговорио је тишим гласом.

„Да л' их можеш добити, тих триста... а знаш ли како ћеш их добити, Дамјане? Има само један начин... и ја сам већ мислио на то исто!“

Они се погледаше и обоје оборише очи. То вече нису проговорили више ни речи и више се никад нису видели.

XIII.

Дани су прошли као да их је Дамјан просањао у једном једином кратком часу; и тек што се пробудио, била је субота, и дође судњи дан.

Рано је устао Дамјан и мислио је тако спокојно, као што мисли осуђеник ујутру на дан смрти.

„Та још је далеко до вечери, још читавих дугих дванаест сати!“

Прелеп је био дан, улице и куће биле су празнично светле, прозори су жмиркали у жарком ваздуху. Дамјан није ишао на посао, чак се није сетио ни службе ни господара; упутио се бесвесно у сасвим дру-

гом правцу, и дуго је блудио по улицама. Осећао је, дубоко у души, да чека у даљини тамно вече као бездан, и да он мора право тамо, да никаквог другог пута нема. Али га је обузела чудна безбрижност, која му је пре била сасвим непозната и која је као последњи божји дар осуђенику.

„Та имам још дванаест дугих часова!“

Никада није минуо дан тако брзо; само је одблесну дање, као да се у високом луку неким чудом превалио од истока на запад; тек је Дамјан погледао према небу, и био је мрак.

У непознатој улици, у непознатом предграђу стајао је Дамјан.

„Сад је време... сад треба ићи на пут... да не задоцним...“

Али није знао ни куда ни камо; само је то знао да се мора журити. Кад је помислио на то и осетио то, прострујала га је студен од врата до ногу; јер је од једаред све било сасвим близу и јасно пред њим, од једаред је стајао пред провалијом, не знајући ни сам како.

„Прво морам тамо!“ проговорио је гласно. „За име божје, куда сам лутао, где су ми биле мисли... Целу недељу нисам ни привирио тамо... и још вечерас у последњи сат нисам погледао... страх ме је било, плашљивца! Страћио сам време, профућкао га без потребе, пијан сам био, лупеж!“

Журио је по улицама дугим корацима, сав задихан; и била је ноћ, светиљке су гореле кад је стигао.

Близу куће, близу светлог прозора зауставио му се корак; Дамјан се тргао и згрозио од самог себе.

„Због чега сам се вуцарао као будала... због чега сам дошао у овај крај! Та нисам још ништа свршио... о Боже, спаситељу... читаву сам недељу преспавао!“

Погледао је пут прозора и прозор је био светао;

као живо око гледао је на њега. Он је журио даље, али је једва пројурио сто корака, па је стао.

„Та морам прво промислити, куда ћу! Целог сам дана спавао, целе недеље! Сада бар морам... шта, пријатељу Дамјане, шта морам?... Чини ми се да сам пијан... пијан од бриге и туге!“

Кад је нагло завио за угао, налетео је лактом на пристојно обученог човека, који се јако преплашио.

И Дамјан се уплашио; погледао је пристојно обученом човеку у лице и видео је лепу светлу браду и чисте очи.

„А што да овоме не кажем?“ сенуло му је у мислима. „Зашто да му не кажем да ми треба само... и да ћу платити снагом својих руку...“

Проговорио је гласно.

„Господине, не замерите ми... ја сам Дамјан, ковач...“

Господин се дотакао обода свог шешира и журио је даље.

„Овај није разумео!“ помислио је Дамјан. „Да је разумео, он би одмах... врага би, баш ништа не би!“

Био је љут сам на себе и застидео се.

„Тако бацам време; на приче мислим, на бајке... у чудеса се надам... Можда ће сам свети Кришпин, или чак свети Никола... О, већ и часовник избија! Она можда сада... њен је прозор био светао, из даљине сам видео... можда сада спрема вечеру, и вина је можда купила за ово радосно вече... и лепо се обукла... и косе је тако сплела, како бих се ја обрадовао... О, Боже, смилуј нам се, смилуј се нама грешницима!“

Ма да је био велик и снажан, било му је до плача. И ступио је у ракиџиницу.

XIV.

У ракиџиници је била густа магла, из ње су провиривала као из мрачне даљине, тупа пијаничка лица.

„Дајте ми ракије!“ узвикнуо је Дамјан.

Сви се осврнуше на њега.

„Пијан је!“ рекли су и нису више бринули о њему. Он је стајао крај зида и пио из зелене флаше.

Кад год је Дамјан окусио ракије из љубави према пријатељу, увек ју је у ходнику испљунуо из уста. Ове га је вечери голицала у грлу као сладак пламен, и светле мисли су кипиле из пламена.

„Још ракије!“ узвикнуо је.

Крчмар га погледа неповерљивим оком и донесе му ракије; сасвим из близа му је оценио лице.

„Па ти си болестан!“ рекао је крчмар.

Јер Дамјанови су образи били бледи и његове су очи сијале.

„Брини се за се и за своје здравље!“ одговорио је осорно Дамјан.

Више га нико није питао и нико га ословио није, јер је Дамјан био висок и плећат.

Као прву, испразнио је тако и другу флашу.

„Сад је већ доцкан!“ премишљао је и гледао у маглу. „Сад сам већ пијан; сада не могу ни к њој, а и никуд не могу. Све је готово, све је свршено... као да сам се мртав родио... Ни у службу нећу више... не марим за тај ропски посао... шта ћу тамо?... Не мичем се више, не крећем се одавде; нека се сврши ствар још одмах овде... Дај ракије, лењи крчмару!“

Крчмар је ставио ракију преда њ и климнуо главом.

„Шта ли је учинио, кога ли је удавио?“ помислио је. „Плећат је и јак, крви, међутим, нема на рукаву!“

„Шта ли је учинио?“ мислили су гости, сви од реда стари грешници.

Кад је Дамјан испио трећу флашу, исклизнула му је на под, и он је сам посрнуо.

Отетурао се према вратима и ступио је на улицу. Тамо је била лепа ноћ.

„Тешко мени!“ ускликнуо је и ударио се длановима по слепочницама. „Да није већ поноћ? Убио сам човека, душу сам убио! Тешко мени, људи божји, тешко мени!“

Неколико се људи зауставило на улици. Кола су пројурила поред њега, кочијаш је викао.

„С пута, пијаницо, волу, с пута!“

Дамјан се муком освестио и осврнуо се мутним очима.

„Та ја сам на улици и дерем се као... Нека ми Бог буде на помоћи, напио сам се ове свете вечери!... Она стоји на прозору, слуша кораке, чека на мене, и велика је њена вера... О, Боже!“

У црн капут увијен, мршав и плашљив, журио је поред њега господски човек; испод шешира је бацио поглед на Дамјана и брзо се склонио са тротоара на улицу.

Дугим корацима ступио је Дамјан к њему, дохватио га за капут на прсима и говорио је притајеним гласом кроз стиснуте зубе.

„Само триста, господине.. само три стотине... за месец дана, шта ли, вратићу вам, по савести... Све до филира... само три стотине, господине!“

Човек у црном капуту је дрхтао; испочетка ћутао је, затим је узвикнуо да се разлегала улица.

„У помоћ!“

Дамјану је јурнула врућа крв у лице.

„Зашто вичеш, разбојниче? На!“

Ударио га је тешком песницом у чело.

„У помоћ!“

Скупи се црна гомила, на земљу оборише Дамјана и везаше га...

XV.

Ко би од вас могао да опише, ко да исприча шта се још догодило даље? Из срдбе и из срца навиру приповедачу сузе, и језик ћути...

Стајао је тамо Дамјан, снажан и велик, стајао је тамо — злочинац. Мргодна лица су гледала на њега: Гледајте разбојника! Он пак, ма да у оковима, није говорио, а исто тако није ни проклињао, чак ни плакао није.

„Зашто си то учинио?“

Дамјан је ћутао. Бог нека зна шта је било у његовим мислима; његове су очи гледале у даљину.

Три дана су га испитивали; три дана је био међу судијама и непријатељима.

„Зашто си учинио?“

Дамјан је ћутао све до пресуде, и сагао је главу кад је чуо страшну реч...

Једно је једино лице било између свих, мајушно и бело, пуно бола и пуно љубави, које се светлило као божји осмех његовим очима. И Дамјан га је видео...

* * *

Тако се свршило; не даље! — Ко ће бројати лешеве који почивају под земљом, један на другом? Једни обгрљени, уснице на уснидама, други песница крај песнице? Само један пут замахне живот, и црна војска падне на земљу... Па зар да плаче човек на усамљеном гробу? — Пепео на ваше могиле и братска мисао.

* * *

Овај догађај испричао сам пријатељу онако како је текао Ономе пријатељу, који није видео ни пустих улица, ни туберкулозних лица и који је гледао у живот, весело жмиркајући, као у сунце када излази.

Зачудио се и рекао.

„Зашто... зашто си ми испричао ову причу? У другим твојим причама, тако болним и мрачним, била је бар доследна и равномерна логика — написао си прву реч, па зато и последња није могла бити друкјачија! Али... сад си ми показао двоје лепих људи, вредних живота; па си замахнуо два пут, призвао два случаја, и обоје се срушише у црну смрт!“

И мени је било тешко на срцу, док је тако говорио.

„Испричао сам ти онако како је текло. Зато сам ти баш причао јер се дешавало по случају! Варница полети из пламена — када? Кап кане из облака — зашто? Хајд', застри ону тамну позадину противприродне и безбожне неправде — па неће више бити случајева! Одухни облак — па неће више бити кише, угаси ватру — па више неће бити варница!“

И сам сам био жалостан; тако сам отишао на гроб Штефкин да видим онај скромни дрвени крст који обележава спомен на њу.

„О ДОМОВИНО, ТИ СИ КАО ЗДРАВЉЕ!“

Петнаест година, и више, Ђуро није видео домовине. Момак, крепак и здрав, жељан рада и среће, пошао је у свет. Рада је нашао, а среће не много. Плећа су му била широка, и носио је терет као што му га је Бог одмерио.

Није се још честито ни обазрео око себе, већ је ступио у нову фабрику, крај велике вароши и остао је тамо петнаест година и више. Јутром, кад је свитало, ишао је у фабрику, увече, кад је смркавало, ишао је из фабрике; белог дана није видео. И увек, кад се враћао из фабрике, тело му је бивало за три капи крви сиромашније: једну кап су попиле големе машине, друга кап изгубила се у црној прашини, трећа се растопила у ракији.

Једном, кад је Ђуро подигао руку да рукавом обрише зној са чела, од једном су заиграле све машине пред њим, као да су оживеле, и он сам се завртео у круг; и кад је поклецнуо на под, излила се из његових уста црна крв.

„Шта се то догодило?“ питао је друга.

„Ту је крај, пријатељу, крај!“ одговорио је друг. „Скоро ћеш, чини ми се, отпочинути!“

„Како — отпочинути?“

„Е, пријатељу, петнаест година, и по три капи на дан, по три капи крви... није то шала! И ја ћу поћи за

тобом, сви ћемо поћи — ко би се јадао? Радио си, дорадио си, сад умри!“

„Ако треба умрети, ја ћу послушати!“ рекао је Ђуро и отишао је и више се није вратио у фабрику.

Док је радио, није осећао и није мислио како је отицала из тела млада снага у све слабијем млазу. Сад је седео беспослен на кревету, а био је сав уморан — видео је да је исцеђен и немоћан старац. И нешто му се савило око срца.

„Гле, Ђуро,“ помислио је, „тако си радио петнаест година и више, ниси видео белог дана, ниси окусио радости; за тебе није било празника, гроб ископан биће ти празник и одмор!“

Те вечери чуо је како су зашумеле шуме из даљине, из домовине.

„У пролетњем вихору ме поздрављају!“ Та му је мисао продрла до срца.

И одмах је завезао бошчу и пошао на пут. Дуг је био пут, три земље је премерио црни жељезнички воз. Кад се забелело треће јутро, Ђуро је забацио бошчу преко рамена и изашао из вагона.

Једва му се дотакла нога родне земље, већ је ускиптало у њему и заиграло као млади живот.

„Петнаест година и више нису те гледале моје сироте очи, мајко!... Поздрављам те, поље неизмерно, мирисно... поздрављам те, шумо поносита, до неба певајућа... од срца те поздрављам, мој родни крају који се белиш на зеленом брду!“

Где је болест? Где умор? Огањ се повратио у очи, снага је ускиптела у прсима.

„Буди благословена, и хвала ти, мајко,... ти која си ме родила, ти ме милосрдно препорађаш!“

Веселим корацима пео се уз брдо. На врху брда дошао му је у сусрет сусед, некада млад момак, сада човек бркат и мрк.

„Хеј, Јово!“ заклицао је Ђуро.

Сусед је ћутао.

„Зар ме не познајеш више? Ја сам Ђуро!“

„Ђуро? Који Ђуро?“

„Петнаест година је већ и више...“

„Гле, онај Ђуро!... Страшно си се промењо, болестан си и мршав; рођена те мајка не би познала!“

Ђуру је стегла жалост у срцу.

Под селом срео је другог суседа; ни други га сусед није познао.

„Онај Ђуро, велиш? А зашто се враћаш сада, Ђуро, из немачке земље?“

„Да умрем у домовини.“

„Је си ли много зарадио тамо?“

„Болест сам зарадио.“

„Баш доста за смрт... Како ћеш даље живети, кад немаш ни колибе ни поља, а ускоро већ нећеш имати ни руку?“

Ђуро је сагао главу.

„Е, па како!...“

„Немачкој земљи дао си живот, а кући си донео смрт, Ђуро!“

Ђуро је тужан ишао даље.

„Куда ћу?“ помислио је. „У шуму ћу поћи, међу стране и ракијаше... Ја, странац у домовини, ја, који је скрнавим!“

Срео је трећег суседа и сагао је главу пред њим пре но што га је и ословио.

„Па куд ћеш сад, Ђуро?“ питао је сусед. „Сиромаси смо, и тешко је хранити човека који је у туђој земљи потрошио младост!“

„У шуму ћу поћи!“

„Како у шуму? Та једва се држиш на ногама, такав какав си! Не, нећеш ићи у шуму, ни у поље, већ на топлу сламу!“

Ђури се причинило да носи камен на леђима. Уморан је био и сео је крај стазе на бошчу да се одмори.

Узео је са стазе груду земље и помиловао је длаком као образе детету.

„Земљице, мајко!...“

Суза је пала на груду; тада је било Ђурино лице свело и мртвачко, као лице старца који седи пред раком за њега ископаном.

Дуго се одмарао Ђуро, а кад је подигао главу, пред њим су стајали суседи.

„Тако је, Ђуро: нећемо ти кратити топле сламе ни хлеба; а нећемо ти ни пребацивати, Ђуро, да не жањеш онде где си сејао... Добро нам дошао!“

Ђуро је устао.

„Људи божји, браћо, имао сам домовину и здравље; тек кад сам обоје изгубио, прогледале су моје очи и виделе да сам имао здравље и домовину... Покажите ми, браћо, где је рака, за мене ископана!“

Уморан је био и легао је у шталу, на топлу сламу, заспао је и више се није пробудио...

ПРИЧА О ДУГАЧКОМ НОСУ.

Било је у недељу; врло пусто, кишовито и дремљиво јесење јутро. Газио сам блато по досадном долењском*) путу, сусретао сам сељаке који су ишли у Љубљану на мису, старе жене, шарено обучене девојке; иначе је пут био тих и изумро, тако тужан као да се моја душа разлила по целом крају. Тамо доле дремала је долењска станица, осамљена и чемерна као самотна сеоска станица, богзна тамо негде у истарској пустињи. С друге стране пута била је гостионица; ишао сам по каменим степеницама и ступио у празну крчму.

Сео сам крај прозора, тако да ми се отварао изглед доле на блато и баре, на расклиматана сељачка кола, на упрскане, неспретно задигнуте женске сукње и на железнички воз, који је прохуктао по каткад, сањиво шкрипећи, и бежао даље од ове одвратне тихе јесенске кише и из овог краја, неизмерно очајног, као сама вечност.

Дошла је женска и донела ми вина. Мало затим отворила су се врата и ушао је један гост, који се осврнуо по крчми плашљивим, суморним погледом, и сео у угао крај другог прозора. Обучен је био у дугачак капут, који му је достизао скоро до пета, на глави је имао округао старомодни шешир и није га скинуо кад је ушао, већ га је натукао још јаче на обрве; око врата

*) Долењска зове се југоисточни део Крањске, између Љубљане и хрватске границе.

је имао кравату дречеће шарену и немарно завезану, какве носе уметници у великоварошким азилима за људе који немају крова. Испод шешира вирио је нос какав још никада видео нисам; чудновато дугачак је био, мало црвен, мекан, тако да би се свакако зањуљао ако би човек мало брже окренуо главу. Ускоро после уласка, узео је из капута мараму и притискао је на нос готово непрестано; по кадкад би се окренуо попреко на мене погледајући ме незадовољно, готово пребацујући. Пио је ћутећи као и ја; у окна је равномерно прскала и лупкала киша, прошкрипала су мимо с времена на време сељачка кола а у прозор је ударило пар дебелих блатњавих капи. Околина је била све више пуста, небо се снижавало, све је било сиво, безбојно; јутро самоубица и словеначких уметника.

* * *

Тада, међутим, сијало је сунце, тада кад је корачао, млад момак, веселим корацима испред Латермановог парка*). Млад и дугачак момак био је то, немарно обучен; руке и ноге су му се преплитале неспретно, као да нису скројене за његово тело; али најнеспретнији био је његов нос. Дугачак је био и мек те би се помало зањуљао ако би му се глава мало брже окренула.

Нема на свету веће лепоте, него кад сија вечерње сунце на кестене Латермановог парка и сипа дукате на белу стазу. Особито је велика ова лепота кад се човек подсећа на прошлост, или онда кад је млад и заљубљен, те се светли бели сламни шешир са оне сакривене клупе на десној страни. Много се лепих ствари већ догодило тамо... да ли се сећаш ти, чије је лице било

*) Најлепши љубљански парк који су засадили Французи за време илирске краљевине.

тако младо и румено и чије су очи биле тако охоле и жарке као најлепша Жупанчићева песма? Да ли се сећаш и јесу ли твоје очи још увек тако охоле и жарке? Ево, ја сам још увек тако сентименталан и лепе женске уснице још увек више ценим него целу словеначку литературу са свима критичарима и историчарима заједно... И онај се момак није бринуо нимало за литературу, зато што је било лепо вече и што је сунце сипало жуте дукате на белу стазу. И лако су шумели кестени, разговарали се богзна о чему, смејали су се лепим заљубљеним речима које су слушали вече за вечером... И момак је мислио веселе мисли, гледао је онамо на десну страну пут скривене клупе и срце му је лупало, јер од скривене се клупе светлио бео сламни шешир.

Тамо је била Ангела; о слатког имена!... Некада у немирној, слатко-тужној ноћи отворила му се у срцу жеља, као да је дошла из незнаног и пространог света; у том тренутку сетио се Ангеле и простругало га је по целом телу. Ангела је била најлепша девојка на свету. Имала је смеђе, подсмешљиве, нешто косе очи, готово по јапански прорезане. Лице је било широко и весело, али брадица је била маљушна и уска; косе су биле очешљане преко слепоочница скоро до очију и скривале су уши, тако да их он никада није могао видети... Тада се десило да је почео писати писма и правити стихове. Писма је писао на златом уоквирен папир и цртао је вештом руком лепе украсе око натписа. Стихове је правио тако глатке и пријатно фризиране, да се сам чудио како је скромна уметност поета. И срце му је било лако као шева изнад поља.

Лако му је било срце али и непрестано све теже. Прошла је мимо и једва се усудио да је погледа; видео је, да се осмехнула, али му образи успламтеше, стајао је окамењен и гледао за њом. Писао је лепа писма, али су ле-

жала на рафу испод школских књига; правио је пријатне стихове али су и стихови тамо лежали... Једном је ипак отишао и предао писмо; хладно му је било и сав је био болестан; најрадије би ишао кући па би легао и загризао у јастук, да, загризао у њено румено лице... Још лепша су била писма од како је знао, да гледају на њих њене очи, да их дотичу њени бели прсти; и украшена су била на тако уметнички начин, да је тешко описати...

Лако шуме кестени, смеју се притајено; они су га угледали, и његов су нос угледали и његове младе мисли.

„Шта ли ће рећи кад ме спази? Ко би могао, мислила је она сигурно, писати ова лепа писма?... Насмехнула се кад сам је срео, и сад ме познаје.“

Кестени, пак, притајено су се смејали, и чак су се и жути дукати лелујали на белој стази. Тамо се светлио бео сламни шешир; срце му је лупало, ступао је неодлучно и ноге су му дрхтале. Приближио се, поклонио се и поздравио је. У истом тренутку се засветлело њено лице, зажмиркале су њене очи и из притајеног, муком задржаваног осмеха, родио се гласан, широк и неизмерно весео смех. Погледала га је још једном и смех је био гласнији и охолији, тресло се цело тело, глава се завалила у назад и бели се сламни шешир искривио на страну. Затим је устала и отишла по белој стази, наглим корацима, а нежно тело још се увек тресло од веселог, охолог смеха... Он је стајао и хладно му је било...

Гле, драга моја, — ти, чије су очи биле тако охоле и горуће — ја не умем више писати љубавне пригоде, од како не видим више твојих очију. Како бих сентиментално и ганутљиво могао писати при овакој згоди — сећаш ли се још мојих писама тако пуних поезије, да и после толико времена сва миришу на руже и љубице? Прошло је то и где је некада било

толико лепоте, ту је данас сама жалост и свакидашњост. Тек што се латим да пишем о љубави... да, тек што се дотакнем руже, она већ увене.

Тада кад се охоло насмејала, престрашен је опазио како му је нос дугачак и неспретан. Загледао га је једновремено с обе стране, узео га је руком и лако га је задрмао.

Једновремено је запазио и много других ствари. Пало му је на памет како су смешна била она љубавна писма са украсима око натписа и за златним оквиром, како су били бескрајно глупи, и без икакве вредности они глатки, пријатно фризирани стихови, и како је и сам он сав заслуживао најдубље презрење. И своје је одело у том тренутку први пут опазио, преуске и прекратке панталоне, које су се доле смешно увијале око чланака, угужвани шешир, старомодну и масну кравату — због младости, због живота!

Завио је у тиху споредну алеју, где није било никаквих жутих дуката на стази. Из дубоких вечерњих сенки дизали су се кестени у дубоке вечерње сенке, шумели су и више се нису смејали.

Блудио је до ноћи, и затим се вратио у варош. Тамо су биле улице светле, људи су се смејали и били су весели. И људе је први пут угледао ове вечери. Живео је пре међу њима као међу кућама; пролазио је мимо њих, али се није за њих бринуо. Сад му се причинило да су се и људи одједанпут почели занимати њиме; осетио је на носу пуно оштрих, пакосних, злобних и бодљикавих погледа; било му је чак као да се по каткад испружила рука према њему, као да су се заустављали и окретали за њим... Канаље, водите бриге о својим носевима!

Е, што да се не смеју? Сетио се он да су се већ и раније смејали, да су му се ругали на отвореној улици; то је било баш онако како је морало бити; тако

га је слабо вређао овај весели подсмех, као што га ни мало нису жалостиле прекратке и преуске панталоне, које су се уплетале око чланака... Него она није смела да се смеје.

Сетио се ње, образи су му успламтели и убрзао је кораке. Главу је сагињао дубоко, најрадије би марамом скрио несрећни нос. И из ове жалости, које је његово срце било тада пуно, пораћао се несносан осећај. Чинило му се да нос расте, расте непрестано; напунио је већ све његове мисли, душа је била само још прилепак на носу, а и ово незнатно, глупо тело било је на свету само ради тога, да би могао да израсте из њега силни нос. Израстао је и растао је, живео је свој живот за себе, из саме пакости се ширио, истезао у бесконачност, јер је знао да му се ништа не може десити. Тако се љуљао и подрхтавао охоло, а он је био проклет, осуђен да живи у његовом друштву цео овај дуги тужни живот.

Кад је стигао у улицу крај воде, где је била тишина и самоћа, он је стао и исплазио језик, да види достиже ли до носа. Достизао је.

* * *

Сву душу му је испунио нос, ону душу која је пре била весели дом чудноватих снова и још више чудноватих нада. Сећао се тих снова и радо би их који пут призвао натраг; али нос је био између њих и између туробног живота, у који је он ступио оне вечери.

Срео ју је ускоро; замишљен и мргодан ишао је Пољанским насипом, оном уском и самотном улицом, где се догодило већ толико лепих ствари. И како је ишао, она је прошла мимо њега ситним корацима и њене смеђе јапанске очи погледале су га не подсмешљиво већ са саучешћем и благошћу. Али он није видео саучешћа,

само је онај скривени осмех видео, који је као тренутна сенка устрептао на уској брадици и одмах угаснуо. Склонио се нагло, сасвим нехотице ухватио се за нос и побегао.

Горчина се разлила у његову љубав и сву ју је оскрнавила. Ни име Ангела није му се више чинило тако слатко. Па каква је у ствари и разлика између тога имена и других, на пример Франција? Ако чује човек име Франција замишља одмах љубазно, округло лишце и веселе очи, које гледају као две голубице из голубњака. Њене су очи, међутим, косе и скоро посве јапанске; веле, да је то интересантно, али истина је само да је грбоња интересантнији од природно израслог човека. Тако исто, Бог би знао зашто, она скрива уши! Познавао је лепу женску која је носила цвикер и мислило се да је еманципована; најзад се показало да има једно око од стакла... Да нос није баш усред лица, где га човек одмах угледа и није га могуће бар колико толико прикрити!...

Био је неповерљив и непријатељски расположен; само је онда био задовољан, када би спазио на човеку ма какву било махну. Веселили су га ћопави и грбоње и није их се могао довољно нагледати; обртао се за њима и осмешкивао се. За нужду се задовољавао и са мањим махнама, које би већ из далека спазио. Нарочито су га занимале брадавице на лицу или чак на носу; ни бубуљице није одбацивао. Једном је срео човека који је био по изгледу сасвим по божјем створен. Али гле, лева му се рука чинила сумњива, сувише је била мирна и рукав је био сувише спуштен. Пришао му је ближе, загледао је тачније и силно се разљутио. Човек нема руке, али рукав има и напунио га је, богзна, надувао га је шта више тако вештачки да је у стању обманути и најбоље очи; овакав иде по улици и вара поштене људе и лаже их, а у себи се смеје... Већ је

пошао да га заустави и да му у лице каже штогод увредљиво, али одмахнуо је руком, презриво се окренуо још једном за њим и отишао даље својим путем...

Цртао је још увек, али не више украсе. Рука је сама играла по хартији и стварала је чудноватe наказе. Нацртао је човека, који је имао две грбе, што се врло ретко виђа. Такође је нацртао човека који је имао врло дугачак нос, на врху прецепљен на двоје. И још друге ствари које се не дају испричати. Чудновато је било само то, да су те наказе биле сличне правим људима, које је сретао на улици. Најмању, најневинију махну претерао је тако гадно и без осећања као што то може чинити само човек коме је душа већ сва оскрнављена. Није остављао на миру ни ћелаве ни достојне згурене и немоћне старце, ни лепо угојене пореске главе, ни народне даме које имају блага и пуна пожртвована срца, шта више чак је и једног достојанственика, кога је једном приликом срео на Местном Тргу, у својој болесној машти прекројио тако злобно, да је нестало одједном све достојанство, те би човек мислио да стоји пред њим обичан ракијаш... И још више од руке вежбале су му се очи у злонамерном циљу. Виделе су кроз капут, кроз прслук. Нису му биле више довољне телесне махне, тражио је и душевне махне, истраживао их је непрестано и извлачио на светлост. Занемаривао је школу и вуцарао се по улицама. А улице су му биле као музеји. Срео је тамо човека за кога би сваки мислио да је из добре куће и да је користан члан људског друштва, али он је ишао за њим, загледао га са свих страна, претицао га, да се затим опет поврати и погледа му оштро у лице, у очи; откопчао му је капут, откопчао прслук, подигао му шешир. И како га је полагано свлачио, све се задовољније смешкао. Дотле господски пристојан капут, висио је сада на човеку као прозрачан хавелок вагабунде; пре чиста бела кожа била

је сад сва оскрнављена, упрљана од смешних пожуда и глупо ружних мисли; пустио га је тек кад је стајао пред њим полунаг, осрамоћен и дрхтави губавац...

То је, дакле, постало од њега.

* * *

Сва његова злоба извирала је из дубоке жалости, охолост његова из стида, дрскост из бојажљивости. Оне вечери кад се она насмејала и одлетела ситним корацима по белој алеји, завршила се његова младост и завршила се судбина његовог живота. На један мах престали су снови, престале наде; био је искусан старац, без жеља и без будућности.

Још ју је често виђао из далека, склањао се иза дрвета и гледао за њом док није угаснуо у гурњави бели сламни шешир. Без мисли је стајао и никаквог бола није било у срцу, као кад се човек сећа нечег лепог што се догодило богзна када, те се врло нејасно светли из даљине. Никад му није пало на памет да би могло бити друкчије. Али ако би му и пало на памет, тада се то догађало на такав начин, као што човек каткад снева, како би било пријатно, кад би се шетао тамо горе по вечерњем небу и припаљивао цигарете на светлим звездама... Напустио је школу и отишао је адвокату за писара. Никад му раније није ни у сну долазило да ће усидрити барку у тако пустом пристаништу. Али је увиђао како би било лудо кад би још даље једрио по пространом мору; барка је била сада окужена, и за њу више није било пристаништа.. Ишао је по улицама дугачак и неспретан, шешир натучен на чело, рукава и ногавица сувише кратких. Ишао је улицама и тражио наказе.

Како је расла његова бојажљивост, тако је расла и његова злоба. Очи су му биле већ тако извежбане да

су виделе и кроз најдебљи кожух. Ништа му више на свету није било скривено. Неповерљиво и мргодно је гледао испод шешира, уснице су се лако смешкале; али када би осетио на носу радознали поглед, на мах би окренуо лице, неспретно и неодлучно би ступила нога, и он би побегао. Био је осетљив и неповерљив, зато није волео светлост и излазио је у живе улице само увече, кад се могао склонити у овај или онај ходник, ако је било потребно. Шетао се до ноћи, а затим се упутио у непристојне и нечисте крајеве. Највеселији је био кад би зашао међу саме губавце који би га примили пријатељски и не би се спотицали ни о њега ни о његов нос.

Тамо се најзад и заљубио. Име јој је било Тончика и била је готово још млада. Била је рошава а и храмала је мало, али то се није примећивало јако, ако би ишла лагано. Волео ју је нарочито с тога, што јој се свијао његов нос. Седели су много пута на клупи у мирној крчми, рука је лежала у руци, и разговарали су пријатељски а разговор им је текао дубоко у ноћ. Не да се испричати о чему су говорили, јер губавци имају сасвим други живот него они људи, који се шетају усред белог дана по Местном Тргу. Цртао је тамо каткад крај чкиљаве лампе. Тончика је наслањала главу о длан и дебеле су се уснице смешкале. „Зар је заиста таква?“ — „Нисам је видео, свакако је таква... штета да немам боје, насликао бих јој још жућкасту кожу.“ — Тончика се засмејала. „Па ипак си је јако волео!“ — „То је био неко други, врло детињаст и веома глуп момак... Пиј!“ —

* * *

И ти, драга моја, питаш ме сада, како се може догодити тако што само због једног минута, само због

онога смеха који је зазвонио весело оног лепог вечера тамо под кестеновима Латермановог парка? Само због Ангеле, са оним охолим јапанским очима и са таквом фризуром, да још није било човека који је видео њене уши? Ej, драга моја, ни ја не знам зашто се то догодило. Само то знам да сам био сав преплашен и да ми се пред очима отворило нешто чудно страшно кад сам се упознао с њим и загледао му тачно у лице. Ја сам га наиме познавао. Пробијали су му већ бркови, и брада је пробијала; ретке жуте длаке. И нос је растао, рудео је већ помало; очи су биле црвено обрубљене и гледале су незадовољно и неповерљиво. Обучен је био рђаво, није се бријао, и мислим да се није ни умивао често. Познавао сам га, али је убрзо нестао, утонуо је у гомили. То је било у оно време кад сам чуо да је учинио негде у предграђу велику бестидност, о каквој се у пристојном друштву не сме говорити. И затим се изгубио.

* * *

Све је више пуста била околина тамо напољу, небо је легло тако дубоко да је већ покрило кров Долењске станице. И падала је киша — она неизмерно пуста јесења киша, да би човек отишао и обесио се... Јутро самоубица и словеначких уметника.

Он је седео за оним столом и није више скривао нос, већ се окретао на ме мргодним, скоро пакосним погледом. Затим је устао, капут му је достизао до пета. Прилазио ми је лагано, неспретним корацима, уснице су се усиљено смешкале, њуњао се дугачки нос.

„Ви ћете допустити да седнем?"

И сад му се тресла, од пакосног смеха, већ и чекињаста брада.

Осећао сам се нелагодно. Нисам га познао, и чинило ми се да га нисам видео никада раније. Истина, био

је сличан ономе младићу, бар по носу, али је онај младић био прилично већи и тада није носио такве вештачки везане кравате.

„Не будите увређени! Испочетка сам мислио да сте пристојан човек, али... Зар ме више не познајете?“

Одмахнуо сам главом и био сам зловољан.

„Ја вас међутим познајем, по очима сте ми се већ учинили познати и по томе што идете на оваквом времену, по тако пустим крајевима... Зашто закопчавате капут тако тесно? Ништа вам не помаже, моје су очи оштре...“

И сео је крај мене, а ја сам сав дрхтао од стида и бојазни. Али нисам могао ни речи одговорити, тиштало ме је у грлу и срце ми је било пуно горке жалости.

Напољу је падала киша, непрестано падала. Сељачка су кола шкрипала мимо; прошла је путем женска високо задигнута и до појаса блатњава, тамо преко поља бректао је воз и пара се мешала са ниским сивим облацима. Тужно је било све и изумрло, као да се разлила моја душа по целом крају.

ДОБРО ДОШЛИ!

Писано о Божићу године 1907.*)

Америко, земљо чежња, неизмерним богатством благословена Коромандијо**), куда су бежали, у данима туге, сви сиромашни и потиштени — где си, Америко, обетована земљо? Нема је више. Као кроз ноћ прохујао је преко ње врућ вихор, гори од куге и рата. Где је још јуче био зелени живот, била је ујутру смрт. Празни су рудници, затворене су фабрике, гвоздени точкови стоје и рђају. Где сте сада ви, како вам је браћо, који сте побегли некада у обетовану земљу из Словеначке, из Угарске, из Босне и из Бановине? Само један месец, људи божји, један једини месец — и од три стотине хиљада радника постало је три стотине хиљада просјака! То је само почетак, јер коса коси даље, без мисли и без милосрђа. Данас још у постељи, сутра ћеш спавати на улици, данас још хлеб у руци, сутра камен! Од триста хиљада биће их пет стотина хиљада, од пет стотина хиљада биће их милион. Како вам је сада, браћо?

Тако вам је као детету које је побегло из родитељске куће, јер мајка му није имала дати хлеба. Кад је оболело, вратило се сиротој мајци и поздравили су се са сузама.

---

*) Те године била је у Америци велика криза, те су се масе исељеника морале вратити у Европу.

**) Тако зову словеначке народне приповетке Индију као символ богатства.

Као после изгубљене битке беже безбројни црни батаљони, ћутећи, без наде. Сваке недеље, људи божји, сваке недеље тријестак хиљада! Сваке недеље плане их у Њујоршком пристаништу на лађе тридесет хиљада бегунаца; и месец има четири недеље, и година има педесет и две недеље! Када ће бити крај овој страшној процесији, која путује преко мора?

Тамо су гнојили земљу зној ем свога чела, тамо су терали силне машине снагом своје крви — без снаге и без крви беже сада, изданн, побеђени. Као испред куге, иде страх пред овом процесијом, носи њен тешки крст, који досиже до неба...

Тискају се масе у пристаништу, људи, жене, деца. Сувише их има за тесне лађе; благо њему који је задухан скочио са моста на кров! Хиљада њих стоји на обали, очајни, плачући; на зими и на ветру, до идуће недеље.

До врха, од краја до краја препуњена је људима међупалуба Кунардове лађе. У простор, где би се збило двадесет људи, утрпано је педесет. Људи, жене, деца. Постеље нема; на поду леже, један уз другога, један на другоме. Вода је смрдљива, и ње је мало; јело је буђаво, и њега је мало. Да има бар ваздуха, бар ваздуха, људи крштени; први дан прође — спаваш јер си уморан; други дан прође — спаваш јер си болестан; трећи дан дође и тишти те у прсима и у грлу; чини ти се да те поздравља смрт. Тако возе Кинезе у Сан-Франциско — тако возе, грешници проклети, крштене људе у домовину!... Реци му ружну реч, моли га за воду и ваздух, па ће ти се смејати или ће те ударити по лицу...

Тако беже бегунци, прогоњени несрећом.

Четрнаест дана бесконачног трпљења. Петнаести дан ступе на тврду земљу, прљави, болесни, на смрт уморни. Људи гледају тамно у земљу, жене се спотичу

као пијане, деца плачу. И још три дана. Јер хиљаде већ чекају на гвоздена кола; чекају под голим небом, на кањавој земљи, на својим бошчама, у ћебад завијени. И опет три дана; јер далеко је од мора у домовину. Збијени су у ниском црном вагону, збијени један уз другога; од зноја, од болесног даха диже се тежак задах; очи су затворене, а заспати не могу. Тако се возе у домовину крштени људи, они радници који су својим знојем и својом крвљу створили богатство обетоване земље; толико богатства, да га је била сита сама прождрљива Коромандија и да је рекла својим радницима: „Дорадили сте, доста имам, цркните сада!“

Минуо је трећи дан; из гвоздених возова тешко захукталих, излије се силна процесија.

Здраво да си, домовино!

* * *

Тројица од њих стајали су пред селом. Сва тројица прерано остарели, мрки и погурени, болесни од патње и од дугог пута. Било је вече; тамо доле лежало је бело село, испод борове шуме.

Стајали су тамо, као троје уплашене деце, и нису могли даље.

Први је рекао:

„Пет ће година бити већ, пет дугих година, кад сам се опростио од своје веренице. Бог зна, да ли још живи, Бог зна да се није удала? Нека је благослови небо, ако ми је верна; благо њој и њеној деци ако је удата! Пошао сам да јој донесем богатства, а доносим јој тугу и бригу. Како ћу ступити пред њу, а да не сакријем лица од срамоте, а да не пропаднем у земљу пред њеним очима! Путника — сиромаха неће волети; благословена јој срећа, а мени шума и цеста!“

Други је рекао:

„Десет година биће, десет дугих година, како сам се опростио од мајке, сироте старице. Да ли још живи, зато што јој не да умрети успомена и чежња, или је већ умрла од туге и гроб јој је запуштен? Ако је умрла, гледа на мене с неба, јер је била света мученица; ако живи, тешко мени! Како ћу ступити пред њу, кад сам јој обећао на коленима да ћу донети белога хлеба, а доносим тугу и бригу? Радије бих лио сузе на њеном гробу, него пред њеним лицем; ако није умрла, умреће од бола!“

Трећи је рекао:

„Жену сам код куће оставио и троје деце. Седам година, седам дугих година. Стрпите се, рекао сам, и чекајте, Бог ће нам се смиловати; кад се вратим биће кућа нова, биће штала пуна и земља ће опет родити. А сад им доносим препуну меру сиромаштва и болести. Да ли још стоји она колеба и није пала, тако да је моје очи више неће видети? Да ли још живи моја жена, чека на мене, свако подне и свако вече ставља на моје место на столу кашику и гледа на врата? Да ли још живе моја деца, сирочад, и нису их још отерали у свет? Радије бих све њих поздравио на запуштеном гробљу, него да ступим пред њих сиромах и болестан!“

Стајали су изнад села сва тројица мрки и погурени. Ни један од њих није се окренуо, ни један није пошао према шуми, као укопани су стајали Јер чежња је била већа од бола.

Држали су се за руке као плашљива деца кад иду кроз шуму; и пошли су према селу. Први је ступио у кућу своје веренице и остао ја на прагу као просјак и путник. Вереница је заплакала од радости, загрлила га око врата и пољубила га.

„Добро дошао, такав какав си! Добро дошао као да си се довезао на белим саоницама са четворо вранаца!“

Други је ступио у кућу своје мајке, погурен и уплашен је ушао. А мајка је заплакала од радости и пољубила га у оба образа.

„Добро дошло, дете моје, такво какво си! Да си дошао као краљ и господар не бих те поздравила тако весело! Бог ми је дао да доживим ову старост, да те видим!“

Трећи је ступио у кућу своје породице, стајао је на прагу у срамоти и болу. Одмах га је познала жена, познала су га деца, и загрлили су га.

„Добро дошао, мужу мој, добро дошао, оче! Боље си нам дошао но да си дошао са сребром и златом! На столу је твоја кашика, пуна је чинија, вечерај с нама; зато да буде празник и радост у овом дому!“

* * *

Добро дошли!

Ви који сте туђу земљу гнојили знојем са вашег чела, ви који сте је напајали својом врућом крвљу — добро дошли!

Ишли сте да побегнете од безбожне неправде, која је засужњила човека, по Божјем подобију створеног; враћате се да проповедате: од обале до обале, од истока до запада раширила је своја црна крила неправда, која је заробила човека, по Божјем подобију створеног.

Поздрав вам и нада, јер живо је Христово Јеванђеље и славно ће се испунити!

А вама, браћо, с оне стране мора, који сте болесни и сиромашни и чежњиво тежите домовини, вама, које ће гладне и расплакана озарити Свети Божић, вама нека је најлепши поздрав! Од срца до срца иде чиста мисао, с њоме иде велика нада што кипти до неба! Да сте здраво!

Садржина

Иван Цанкар. Човек и писац . . . . . Страна 3

За Крстом . . . . . „ 13

Јаковљево злочинство . . . . . „ 17

Ковач Дамјан . . . . . „ 28

„О Домовино, ти си као здравље!“ . . . . . „ 61

Прича о дугачком носу . . . . . „ 65

Добро дошли! . . . . . „ 77

У нашем издању је изашла врло значајна књига:

САДРЖИНА:

Напомене — *Криза:* Дијагноза — Понуда рада, тражња радне снаге и образовање капитала — Лична иницијатива — Ми и други — Потреба органског рада — Функција државе у покретању општег добра — *Опоравак:* Рекрутација радних снага у Америци — Валоризација домаћих паразита — Гране привреде — Продуктивне инвестиције — Продуктивни кредит — Задатак владе.

Дело је у укусном, фином издању, са корицама уметнички израђеним. Цена је 1.— франак. Може се добити у нашој Штампарији. Новац треба унапред слати. Примају се место новца и међународни поштански купони за одговор.

Штампарија Југословенске Културе — Женева
Genève, Rue de la Synagogue, 31

ШТАМПАРИЈА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ КУЛТУРЕ ЖЕНЕВА

Прима на израду све штампарске послове по повољној цени, и свршава их врло брзо и тачно. Израда модерна и укусна. Најбоља је препорука за леп технички рад наше штампарије велики број код нас укусно израђених књига. Са мустрама и условима стојимо радо на услузи.

БИБЛИОТЕКА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Док наши прваци снажно раде на политичко-дипломатском пољу, да из овог крвавог хаоса обезбеде слободу наше отаџбине, да створе дело политичког уједињења наше нације, да оживотворе Југославију — дотле је наша жеља да развијемо рад на културном пољу, да радимо на духовном чвршћем зближењу и међусобном упознавању. Наша је снага скромна, али ћемо чинити све да што више допринесемо општем циљу.

У ту сврху почели смо издавати низ одабраних дела најпризнатијих наших књижевника, под општим насловом »Библиотека Југословенске Књижевности«.

1. Иван Цанкар, »За Крстом«. Новеле. Српски приредио и увод написао Владислав Фабјанчић. Цена 1. фр.

—

За овим излази:

2. Иван Мажуранић, »Смрт Смаил-аге Ченгића«, под редакцијом Др. Љубомира Перковића и с новим оригиналним сликама од уметника Ј. Кљаковића. Луксузно издање фр. 1.50.
3. П. П. Његош, »Горски Вијенац«. Са уметнички израђеним портретом песниковим, опширном биографијом и коментаром. Издање за народ 1.50; луксузно издање 2.50 фр.
4. Лаза К. Лазаревић, »Одабране приповетке«.
5. Силвије Страхомир Крањчевић, »Песме«.
6. Кнез Иво Војновић »Смрт Мајке Југовића«.
7. Вл. Лествик, »Осуђеници«.
8. Јосип Козарац«, Новеле.
9. Ђура Јакшић, »Песме«.
10. Сима Матавуљ, »Бакиња фра Брне«.
11. А. Г. Матош, »Одабрани критички чланци«.
12. Петар Кочић, »Босанке«, новеле.

Да би стварно постигли циљ, ми смо одредили најниже цене нашим издањима, и тако омогућили да узор дела наше духовне културе буду приступачна и најширим слојевима нашег избеглог народа. Израда је врло укусна. Новац треба унапред слати. Примају се место новца и међународни поштански купони за одговор. Траже се повереници за сва наша издања. На име награде за труд 30%. Молимо за адресе свију југословенских установа и приватних лица у иностранству.

Штампарија Југословенске Културе — Женева
Genève, rue de la Synagogue, 31.

Imprimerie de la Culture Yougoslave
GENÈVE, Rue de la Synagogue, 31.

Цена 1 франак.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA
00000421860